

Hâce Yûsuf Hemedânî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı

Dilaver Gürer*

Öz

Kaynaklarda “Şeyhu’ş-Şuyûh” olarak bahsedilen Hâce Yûsuf Hemedânî, Tasavvuf tarihinin en mümtaz şahsiyetlerinden birisidir. Gerek “Sünnî Tasavvuf” diye adlandırdığımız Tasavvuf anlayışının şekillenmesinde gerekse tarikatların oluşumunda onun çok önemli tesirleri olmuştur. O, eskilerin tabiriyle “zülcenâheyn” yani hem şeriatî hem tasavvufu çok iyi bilen, anlatan ve yaşayan bir âlim, ârif ve mürşittir. Diğer taraftan o, kendisinden sonraki bütün tarikatları ve tasavvuf anlayışlarını derinden etkilemiş olan Abdülkâdir Geylânî’nin tasavvufî müşküllerini hallederek irşat vazifesine başlamasını sağlamıştır. İçlerinde hemen hemen bütün Türk coğrafyasının İslam ve Tasavvuf anlayışının istikametini çizmiş olan Ahmed Yesevî’nin de aralarında bulunduğu halifeleri ile Türkistan bölgesinde “Sünnî İslam ve Tasavvuf” telakkisinin oluşmasını ve yerleşmesini sağlayan kişilerin başında gelir.

Tasavvuf tarihinde böylesine mühim bir yeri olan Yusuf Hemedani’nin hayatı, nesebi ve şeyhleri hakkındaki bilgiler ise maalesef karışıktır. Günümüzde onun hakkında bu konuları işleyen bazı çalışmalar mevcut ise de, bu çalışmalarda bu durumlar vuzuha kavuşmuş değildir; eldeki mevcut bilgilerle vuzuha kavuşacak gibi de görünmemektedir. Bu makalede Hâce Yûsuf’un hayatı mevcut bilgiler ve çalışmalar değerlendirilmek kaydıyla bir kez daha ele alınmış, onun tasavvufî kimliği ve görüşlerinden hareketle, ilim, irfan ve İslam dünyamıza sağlamış olduğu katkılar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, tarikat, Yûsuf Hemedânî, Ahmed Yesevî, Abdülhâlîk Gucdüvânî, *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî (Risâle-i Sâhibiyye)*, *Rûtbetü’l-Hayât*.

---

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, dilgurur@hotmail.com

Khaja Yusuf Al-Hamadani: His Life, Works and His Sufic Thoughts

Abstract

Khaja Yusuf al-Hamadani, who is mentioned as "Sheikh of Sheikhs (Master of Masters)" in the sources, is one of the most distinguished figures in the history of Sufism. He had very important influences both in shaping the understanding of Sufism, which called "Sunni Sufism," and in the formation of religious orders. According to the words of the olds, "zulcenaheyn" who known as, in other words he is a scholar and guide who knows, explains and lives both sharia and sufism very well. On the other hand, he has provided that Abd al-Qadir al-Jilani, who had deeply influenced all the sect and sufism understanding after him, by solving the of his Sufi difficulties and started his duty of guidance. He is one of the people who helped the formation and settlement of "Sunni Islam and Sufism" in the Turkestan region with his caliphs including Ahmad al-Yasawi, who has settled the direction of Islam and Sufism in almost all Turkish geography.

Unfortunately, the information about the life, lineage and sheikhs of Yusuf al-Hamadani, who has such an important place in the history of Sufism, is mixed. Today, even if there are some studies about him dealing with these issues, these situations have not been clarified in these studies; It does not appear to come to an clarifying with the available information. In this article, the life of Khaja Yusuf has been handled once again, provided that available knowledge and studies are evaluated. Based on his sufi identity and views, it has been tried to reveal his contributions to science, wisdom and the Islamic world.

Key words: Tasawwuf, tariqa, Yusuf al-Hamadani, Ahmad al-Yasawi, Abd al-Khalig Ghujduwani, *Maqâmât*, *Rutba al-Hayât*.

خواجة يوسف الهمداني: حياته وآثاره وآرائه التصوفية

الملخص

خواجة يوسف الهمداني الذي تصفه المصادر بشيخ الشيوخ يعدّ أحد أهمّ الشخصيات الممتازة في تاريخ التصوّف. وكان له الأثر العظيم في الفكر الصوفي الذي نُسبته إلى يومنا هذا تصوّفاً سنياً واثره في تكوّن الطرق الصوفية تأثيراً كبيراً. وهو بتعبير المتقدّمين عالم ذو الجناحين، أعني أنّه كان عالماً ممتازاً في علوم الشريعة والتصوّف ومطبّقاً لهما في حياته ومرشداً كاملاً في تربية مريديه. وحلّ وأزال بعض مشكلات الشيخ عبد القادر الجيلاني الذي له صيت عميق في عالم التصوّف وحثّه على إرشاد التام. وهو من أهمّ الشخصيات الذين كان لهم دور كبير في تكوّن الفكر الإسلامي ببلاد خراسان اي بلاد الأتراك بخلفائه لا سيّما بأحمد اليسوي الذي عرّف أطر الفكر الإسلامي والتصوّفي بين الأتراك من بعده.

ولكنّ المعلومات في حق يوسف الهمداني الذي له مكانة عالية وهامة جداً في عالم التصوّف ليست مضبوطة او واضحة؛ لاسيّما المعلومات المتعلّقة بحياته ونسبه وشيوخه. هناك مباحث حديثة تناولت هذا الموضوع، ولكنّ لا يزال يشوبها الغموض والتشويش حتى الآن، ونحن في بحثنا هذا سوف نتناول حياة وآثار وآراء الخواجة في ضوء المصادر والمباحث وأهميته في تاريخ التصوّف وعلمنا العلمي منطلقاً من شخصيته وآثاره وأفكاره الصوفية.

الكلمات المفتاحية: يوسف الهمداني، التصوّف، الطريقة، أحمد اليسوي، عبد الخالق العجواني، مقامات يوسف الهمداني (رسالة صاحبة)، رتبة الحياة ص

Hâce Yûsuf Hemedânî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı

A) Hayatı

a) Adı, Doğum Tarihi, Yeri, Vefat Tarihi, Yeri

Bazı tarihî şahsiyetlerin hayatı hakkındaki bilgiler net değildir hatta problemlidir. Bunlardan birisi de Yûsuf Hemedânî'dir. Çünkü adı, künyesi, soy şeceresi, doğum tarihi ve yeri ile ölüm tarihi ve yeri, onun hakkındaki en müşkül konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki: Onun hayatıyla ilgili bilgiler iki temel kaynağa dayanır. Bunlardan birisi ünlü İslâm Tarihçisi ve aynı zamanda Yûsuf Hemedânî ile görüşmüş olan Sem'ânî'nin (v. 562/1166) meşhur eseri *el-Ensâb*, diğeri ise halifesi Abdülhâlık Gucdüvânî'nin (v. 575/1179 veya 617/1220) *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî (Risâle-i Sâhibiyye)*¹ adındaki risâlesidir. Bu iki kaynaktaki bilgiler, özellikle şeyhin künyesi, adı, nesebi, doğum ve ölüm yer ve tarihleri gibi konularda farklılık göstermektedir. Bu konularda, İslâm Tarihi kaynakları ve günümüz araştırmacıları büyük bir ekseriyetle *Ensâb*'ın verdiği bilgilere itibar etmişler, diğerkonularda ise en eski ve en geniş birincil kaynak olarak *Mâkâmât*'taki malumatı nakletmişlerdir.

Ensâb ve diğertarih kaynaklarına göre şeyhin tam adı “Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. el-Hüseyin b. Vehre² el-Hemedânî el-Bûzenecirdî” şeklindedir. Hemedânî, 440/1048 veya 441/1049 yılında Hemedan'a 60 km. kadar uzaklıktaki Bûzenecird köyünde³ doğmuş ve 22 Rebîu'l-Evvel 535 (5 Kasım 1140) Pazartesi günü, Herat'tan Merv'e

---

¹ Eserin esas ismi *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* olmakla birlikte Saîd Nefîsî, *Risâle-i Sâhibiyye (Ferheng-i İrân-zemîn* içerisinde, 1/1, 1332/1953, 78-101) adıyla neşretmiştir. Hemedânî hakkında bir makale kaleme alan Mansurov-Badaruddin, Gucdüvânî'ye ait, toplam otuz varaktan oluşan, “*Risâle-i Şeyhu'ş-Şüyüh Hâce Yûsuf Hemedânî*” (Özbekistan, Fenler Akademisi, Birüni Şarkiyat Enstitüsü, Yazma Eserler Ktp., no: 2323/1) adlı bir risaleden bahsetmektedirler. Mansurov-Badaruddin'e göre bu risalede, *Makâmât*'tan daha farklı ve kapsamlı bilgiler vardır. (Mansurov-Badaruddin, “Hâce Yusuf Hemedani”, 165.) Ne var ki yazarlar bu risalenin *Risâle-i Sâhibiyye* ile aynı olup olmadığı konusunda bir bilgi vermemişlerdir.

² İbn Hallikân “Vehre”nin anlamını bilmediğini söylemektedir. (Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 7/80.) Bazı kaynaklarda sülalesinin Mecûsî olup, kendisinden üç kuşak öncesinden Müslüman olduğu söylenir. (Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetleri* (İstanbul: H Yayıncılık, 2014), 70.)

³ Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1986), 507.

giderken Bâdeğîs'e bağlı, Herat ile Bağşûr arasında kalan⁴ Bâmeîn (Bâmeyîn) köyünde/beldesinde, 95 yaşında⁵ iken vefat etmiştir.⁶ Kabri bugün Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan Merv yakınlarındaki Bayram Ali denilen yerde olup "Hâce Yûsuf" adıyla ziyaret edilmektedir.⁷ Bir rivayete göre ise cenazesi defnedildikten bir müddet sonra İbnü'n-Neccâr adlı bir müridi tarafından Merv'e nakledilmiş ve kabrinin üzerine bir türbe yaptırılmıştır.⁸ Bu durumda, ya bu rivayetin aslı yoktur ya da Bayram Ali'deki ziyaretgâh kabir değil makamdır. Merv'de olduğu söylenen mezarının yeri ise tarihî süreç içerisinde kaybolmuştur veya bilinmemektedir.

Buna karşılık, *Makâmât*'ta Yûsuf Hemedânî'nin hayatı ile ilgili verilen bazı bilgiler oldukça kafa karıştırıcıdır. Bunlar arasında en dikkat çeken onun nesebidir. *Makâmât*'a göre, Hemedan'ın Guneyme mahallesinde doğan⁹ onun nesebi şu şekilde Ebû Hanîfe'ye (v. 150/767) ulaşmaktadır: Ebû Yûsuf b. Ya'kûb b. Abdülvâhid b. Abdülbâsıt b. Zamzam (Tamtam) b. Bâkır b. Muhammed b. İsmâil b. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit.¹⁰ Doğum tarihi hususunda net bir tarih belirtilmez, fakat "504 senesi Zi'l-Ka'de ayının 28. Salı günü şeyhimizin ömründen 1009 ay (yaklaşık 84 yıl) ve 26 gün (*Tibyân* nüshasında: 20 gün) geçmişti. Şeyhimizin doğumu 2 Safer Pazartesi günü idi."¹¹

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 78-81; Muhammed b. Ahmed, Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd - Muhammed Naîm el-Araksûsi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,1985), 20/66-69.

⁵ Ebu'l-Felâh Abdülhâyet el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr Yay., 1979), 3/111; Muhyî Gülşeni, *Reşehât-ı Muhyî*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: TYEKB Yay., 2014), 126.

⁶ Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdi (Beyrut: Dâru'l-Cinân Yay., 1988), 1/412; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/78-81; Zehebi, *Siyer*, 20/66-69; a.mlf., *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürîd (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Yay., 1997), 35/396-397; Cemâlüddin Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., 1995), 17/15-16.

⁷ Tosun, Necdet, "Yûsuf el-Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 44/12-13.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/80; Mevlânâ Ali b. Hüseyin Sâfi, *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1279), 12.

⁹ Abdülhâlık Gucdüvânî, *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* (*Hayat Nedir* içerisinde), çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yay., 1998), 41.

¹⁰ Gucdüvânî, *Makâmât*, 38. *Makâmât*'ta, Hemedânî sadece bu sayfada "Ebû Yûsuf" künyesiyle anılmaktadır. Bu künye, isminin geçtiği diğer yerlerde yoktur; oralarda sadece "Yûsuf" şeklinde isim olarak geçer. Burada da künyeden sonra şeyhin ismi zikredilmemiştir. Diğer kaynaklardaki "Ebû Ya'kûb" künyesinde geçen Ya'kûb burada şeyhin babası olarak gösterilmektedir. Bütün bunlar şeyhin isim ve künyesinin müstensih tarafından açıkça karıştırıldığı anlamına gelir.

¹¹ Gucdüvânî, *Makâmât*, 40.

ifadesine bakılırsa, Yûsuf Hemedâni'nin doğum tarihi 2 Safer 420 (20 Şubat 1029) tarihiyle örtüşür ki bu, diğer kaynaklarınkinden yaklaşık yirmi yıl önce olduğu anlamına gelir. Vefat tarihi ise 28 Muharrem (535) (13 Eylül 1140).¹²

Öbür kaynaklardakinden oldukça farklı olan *Makâmât*'taki bu bilgiler, araştırmacıların zihinlerini bir hayli yormuş, birçok yorum ve tartışmayı beraberinde getirmiştir. Ne var ki, bu tahmin ve yorumlar kesin bir neticeye varamayıp, sadece birer ihtimal ve kanaat olarak kalmaktadır. Bu sebeple, araştırmacıların neredeyse tamamı, bu hususlarda, *Makâmât*'a değil, başta *Ensâb* olmak üzere tarih kaynaklarının verdiği bilgilere itibar etmişlerdir. Çünkü *Makâmât*, her ne kadar Gucdüvâni'ye nispet edilse de, içindeki bazı bilgilerin müstensihler tarafından sonradan esere dahil edilmiş olma ihtimali çok yüksektir ve bu yüzden ondaki bu bilgiler şüphelidir. Diğer taraftan *Ensâb*'ın müellifi Sem'ânî, kendisinden “şeyhimiz” diye bahsettiği ve “sultanların kapısına gitme, yediğinin haram olmaması için gözünü dört aç” şeklinde nasihat aldığı Hemedâni ile ömrünün sonlarına doğru Merv'de bizzat görüşmüş ve ondan hadis dinlemiş önemli bir tarihçidir.¹³ Bununla birlikte Hemedâni'nin şahsiyetiyle ilgili malumat noktasında *Makâmât* çok daha zengin olup, tarih kaynakları ise bu konularda çok yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple, Hâce'nin şahsiyetiyle ilgili konularda verilen bilgilerin neredeyse tamamı *Makâmât*'tan nakledilir. Köprülü ve diğer bazı araştırmacılar soyu, adı, doğum ve vefat yer ve tarihleri dışında eseri genel olarak güvenilir bulurlar. W. Madelung ise onun hiçbir bilgisine itimat etmez.¹⁴

¹² Gucdüvâni, *Makâmât*, 49. Bağdatlı Vehbi Kütüphanesi'nde yer alan ve *Makâmât*'tan kısaltılarak alındığı belirtilen bir risalede Yusuf Hemedâni'nin 505/1111 yılında Semerkant'ta vefat ettiği belirtilir. Ancak Köprülü, buradaki 505 rakamının 535'ten muharref olabileceğini belirtir. (Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: TDV Yay., 1991), 68.) Timurular döneminde yaşayan devlet adamı ve tarihçi Fasîh-i Hâfî'nin *Mücmel-i Fasîhî* sinde Hemedâni'nin doğumu h. 466 (m. 1073) senesinin olayları arasında zikredilir. Doğum yeri olarak da yine yanlış olarak Merv-i Şâhicân kaydedilir. *Makâmât*'ı, *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla neşreden Saîd Nefîsî hiçbir kaynak belirtmeksizin doğum tarihini 492/1098 olarak verir ki, bu tarihin yanlış olduğunda asla şüphe yoktur. Zira Hemedâni, 476/1083 yılında vefat eden Ebû İshâk Şirâzî'nin talebesi ve 477/1094 yılında vefat eden Ebû Ali Fârmedî'nin müridi idi. (Muhammed Emîn Riyâhî, *Hayât Nedir* (Önsöz), çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yay., 1998), 24.)

¹³ Zehebi, *Siyer*, 20/68.

¹⁴ *Makâmât* (*Risâle-i Sâhibiyye*) ve vermiş olduğu bilgilerle ilgili bu tartışmalar için Bk. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 67-69; Wilfred Madelung, “Yûsuf al-Hamadani and the Naqşbandiyya”, *Quderni di Studi Arabi*, 5 (1987-1988) 506-508; Riyâhî, *Hayât Nedir* (Önsöz), 17-18; Tosun, *Hayât Nedir* (Önsöze Ek), 27-31; a.mlf, *Bahâeddîn Nakşebend*, 42-47, (burada eserin nüshaları

b) Evliliği, Eşi, Çocuğu

Makâmât, Hak Teâlâ'dan erkek ve salih bir çocuk isteyen Hace'nin 75 yaşına kadar bekâr yaşadığını yazar.¹⁵ Buradan, 75 yaşından sonra evlendiğini ve vefatı anındaki "kızımı Seyyid Şerefüddîn'in oğlu ile evlendirin" sözünden bir kızı olduğunu anlıyoruz. Kaynaklarda eşinin kendisinden kırk gün önce vefat ettiği ve Çâkerdîze'de defnedildiği belirtilir.¹⁶

Burada kaynakların dikkat çekmediği bir problemde de bahsetmek isteriz. *Makâmât*'ta Hemedânî'nin künyesi "Ebû Yûsuf (Yûsuf'un babası)" şeklinde verilmektedir. Araştırmacılar bunda bir yanlışlık olduğu hususunda ittifak etmiş görünmektedirler. *Ensâb*'da ise şeyhin künyesi "Ebû Ya'kûb (Ya'kûb'un babası)" şeklindedir. Acaba, şeyhin Ya'kûb isminde bir çocuğu mu vardır, yoksa başka bir nedenle mi bu künyeye anılmaktadır? Bu konuya ne kaynaklarda ne de araştırmalarda temas edilmektedir.

B) İlim Tahsili ve Hocaları

Yûsuf Hemedânî'nin, 18-20 yaşlarında iken, hilafet, ilim ve kültür merkezi konumundaki Bağdat'a gelişine kadar olan hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Şeyhin Isfahan, Buhârâ ve Semerkand'da hadis okuduğu kaydedilir, ama bu faaliyetin Bağdat'a gelişinden önce olup olmadığı belli değildir. Yine kaynaklarda Bağdat'taki bu ilk ikametinin ne kadar sürdüğü de belirtilmemektedir. Buna karşılık, kaynaklar onun hangi hocalardan ders aldığı ve o günkü Bağdat'ın ilmî atmosferi içerisindeki yeri hususunda önemli bilgiler verirler.

460/1167 yılından sonra Bağdat'a gelen Hâce Yûsuf, meşhur Şâfiî fakihî, Nizâmîye Medresesi baş müderrisi ve *et-Tenbîh fî Furû'î'l-Fıkhi'ş-Şâfiî*, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, *el-Müzehheb fi'l-Fıkhi'ş-Şâfiî*, *el-Lüma' fi Usûli'l-Fık* gibi özellikle Fıkıh alanında çok önemli olan onlarca eserin müellifi

---

hakkında bilgiler de verilmekte ve müşkül konular detaylıca tartışılmaktadır). H. Algar, *Risâle-i Sâhibiyye*, dolayısıyla *Makâmât*'ta Hemedânî ile Gucdüvânî'nin ilişkilerine dair verilen bilgilerin uydurma olmasının pek mümkün olmadığını belirterek, Madelung'un iddiasını reddeder. (Hamid Algar, "Abdülhâlik Gucdüvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14/169-171.) Öte yandan Algar, gerçeğe yakınlık noktasında *Makâmât*'ın diğer kaynaklardan daha üstün olduğu kanaatindedir. (Bk. Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 43-75, (Hamid Algar, "Abu Ya'kub Hamadani" (Londra: EIr,1985), 1/396'dan naklen.)

¹⁵ Gucdüvânî, *Makâmât*, 41.

¹⁶ Gucdüvânî, *Makâmât*, 49; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 69; Bice, *Pîr-i Türkistan*, 75.

Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şîrâzî'den (v. 476/1083)¹⁷ Fıkıh (Şâfiî Fıkıhı) ve Kelâm (İlm-i Nazar, İlm-i Hilâf, cedel, münâzara) öğrendi. Fıkıhta ve bilhassa münâzarada akranlarının çok üzerine çıktı. Aynı zamanda sûfi-meşrep birisi olduğu anlaşılan hocası, genç yaşına rağmen, ilmi, mârifeti, güzel ahlâkı ve zühdü sebebiyle, zaman zaman ders anlatmayı ona bırakırdı. Bağdat'ta, Şîrâzî'nin yanı sıra, Ebû Bekir Ahmed b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed el-Müslime, Abdüssamed b. Alî b. el-Me'mûn, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. el-Mühtedî-Billâh, zamanın İbnü'n-Nakkûr, İbn Hezârmerd gibi meşhur hocalardan ve daha başkalarından Hadîs tahsil etti. Yine, **Buhara**'da Muhammed b. İbrâhîm et-Taberî'den, **Semerkand**'da Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Fârisî'den ve **Isfahan**'da Hamd b. Velkîz'den de Hadîs okudu.¹⁸ Kendisinden de başta İbn Asâkir ve Ebû Ravh Abdülmuiz olmak üzere pek çok kişi hadis rivayet etmiştir.¹⁹ Anlaşılan o ki, Hemedâni, tasavvufî yönüyle şöhret bulmadan önce Fıkıh, Kelâm ve Hadîs'te zamanın önemli âlimleri arasında idi ve özellikle bu üç ilimde engin bir vukûfiyeti vardı. *Reşehât*, şeyhin, bu şehirlere ilaveten, Irak, Horasan, Hârezm ve Mâverâünnehr'de de ilim ve irfanla meşgul olduğunu yazar.²⁰

Hâce Yûsuf'un gençlik ve tahsil yıllarında Bağdat, mezhepler arası tartışma ve kavgaların çoğaldığı, bilhassa Hanbelîler ve Şâfiîler arasındaki anlaşmazlık ve münazaraların şiddetlenerek devam ettiği bir yerdî. Başka bir ifadeyle, ilmî ve fikrî ortam oldukça hareketli ve çalkantılı olup, sünnî mezhepler arası bir iç çekişmeden ibaretti. Hemedâni'nin hocası ve Bağdat'ın en büyük medresesinin sahibi Ebû İshâk Şîrâzî de, Şâfiîlerin temsilcisi konumundaki bir fakih olarak, bu ilmî tartışma ve kavgalarda pay ve söz sahibi idi. Dolayısıyla, cedel (tartışma) ve münazaraya meyilli olan Hemedâni'nin, hocasının en gözde talebelerinden birisi olması hasebiyle, Bağdat'taki ilim tahsili süresince, daha sonra bıkıp terk edeceği bu tartışmalardan uzak kalmış olması düşünülemez. Hayatını anlatan kaynakların münazara

¹⁷ Hayatı ve eserleri hakkında Bk. Bilal Aybakan, "Şîrâzî, Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/184-186.

¹⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/412; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/16; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/78; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/66.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/68. Ayrıca Bk. Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 10.

²⁰ Sâfi, *Reşehât*, 12.

ilmindeki kabiliyet ve başarısına vurguda bulunmalarının sebebi de bu olsa gerektir.²¹

Sem'ânî'nin "kendisinden çok şey (hadîs) dinledim ve kendi el yazımıyla yirmi cüzden fazla hadisi ondan istinsah ettim" diye bahsettiği²² Yûsuf Hemedânî'nin Fıkıh'ta mezhebinin Ebû Hanife ve arkadaşlarının yolu olarak kaydedilir.²³ Hattâ Gülşenî (v. 1017/1608) "Cümle diyarda ol zamanda Hanefî müftüleri arasında ondan daha âlimi yok idi" der. Ancak, hocası Şîrâzî'nin zamanın önde gelen Şâfiîlerinden olmasına ve Hemedânî'nin de ondan bu mezhebi tahsil etmesine²⁴ istinaden kimileri Hâce'nin Şâfiî olduğunu ya da sonradan mezhep değiştirdiğini belirtirler.²⁵ İtikâdî mezhebi hakkında ise ilk kaynaklarda bilgi yoktur. Muhammed Pârsâ'nın (v. 822/1420) *Faslu'l-Hitâb*'ında onun Mâtürîdiyye mezhebinden gösterilmesi, Hâce'nin yetiştiği ortamın daha çok Eş'arî yoğunlukta olması dolayısıyla birtakım tartışmalara sebep olmuştur.²⁶ Ancak, şeyhin Bağdat'a ikinci gelişinde yaptığı bir sohbeti esnasında iki fakîh gencin ayağa kalkarak, "ya Eş'arî'nin mezhebi üzere konuş ya da kürsüden in!" diye kendisini tehdit ettiği ve onun da o iki genci "oturun yerinize" diye sert bir şekilde azarlayarak susturduğu olaya²⁷ bakılırsa, Eş'arî değil de Mâtürîdî olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Dedesi Sem'ânî'nin "bize Irak'tan, Yûsuf Hemedânî gibi birisi gelmemiştir" sözünü aktaran Zehebî (v. 748/1348), dedesinin Hâce ile fasit alışveriş konusunu müzakere ettiklerini ve ikisi arasında bir meselede tam on yedi defa konuşma geçtiğini zikreder.²⁸ İbn Tağrıberdî (v. 874/1470) kendisinden "müfessir" diye bahseder.²⁹ Çok yolculuk yapmış, çok kitap yazmıştır. Fakat kitaplar arasında kaybolmuş,

²¹ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend* (İstanbul: İnsan Yay., 2002), 39; Fatkhiddin Mansurov - Faudzinaim Hj. Badaruddin, "Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (Temmuz-Aralık 2011), 161.

²² Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/412.

²³ Gucdüvânî, *Makâmât*, 45; Sâfi, *Reşehât*, 12.

²⁴ Gülşenî, *Reşehât*, 126.

²⁵ Bk. Riyâhî, *Hayât Nedir* (Önsöz), 13; Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, 46-47, 77; Mansurov-Badaruddin "Hace Yusuf Hemedani", 168.

²⁶ Bk. Tosun, *Bahâeddin Nakşbend*, 49-78.

²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/68; Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Mahmûd Fâhûrî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.), 4/80; Abdülvehhâb b. Ahmed Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 194.

²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/68.

²⁹ Ebu'l-Mehâsin Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Kahire: Vezâretü's-Sekâfe Yay., 1970), 5/268.

ibadetle fazlaca meşguliyeti sebebiyle, kitaplarını ve yazdıklarını derleyip toplama imkânı bulamamıştır.³⁰

Geçimini çizme yaparak ve çiftçilik yaparak sağlayan Yûsuf Hemedânî, yürüyerek otuz sekiz defa hacca gitmiş, Kur’ân’ı Hafs kıraati ile bin defa hatmetmiş, Tefsir, Hadîs, Fıkıh, Usûl, Fürû ve Kelâm’a dair yedi yüz kitabı ezberlemiş, 213 meşayih ile görüşmüş ve sekiz bin putperesti Müslüman yapmıştır. Onun eliyle tövbe edenlerin sayısının ise haddi hesabı yoktur.³¹ Hemedânî, dîni ilimlerin yanında tıp ve eczacılık ile de uğraşmıştır. Sürekli baş ağrısı çeken ve sorulduğu zaman “bana bu dert verileli 43 yıl oldu” diyen Hâce, zaman zaman tıp ile ilgili dersler anlatmış, göz ağrısı ve yaralar için ilaç ve merhem yapmış, kan almış, hacamat yapmış, yüksek ateş için muska vermiştir.³²

Diğer konuya geçmeden önce, burada Hemedânî ile ilgili hemen hemen bütün kaynaklarda bahsedilen meşhur bir olaydan da bahsetmek istiyoruz: Bir sohbeti esnasında, İbnü’s-Sekkâ isimli bir fakih ayağa kalkarak şeyhe birtakım sorular sorar ve eziyet eder. Şeyh, “Otur yerine! Ben senin sözlerinden küfür kokusu alıyorum, muhtemelen İslâm üzere ölmeyeceksin!” diye onu azarlar. Bir müddet sonra İbnü’s-Sekkâ Bizans’a gider, Hıristiyan olur ve öylece ölür.³³ Bu vakıa, Hemedânî’nin hem ilimdeki derinliğine bir işaret hem de bir kerameti olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

C) Tasavvufi Hayatı

Hocası Ebû İshâk Şîrâzî’nin yanında zahirî ilimlerde üstün bir başarı yakalayan Hemedânî’nin bir müddet sonra daha çok münazara ve tartışma ağırlıklı olan bu ortamı terk ettiğini ve ibadet, irşat ve halkı doğru yola davet konularına ağırlık verdiğini görüyoruz. Hemedânî,

³⁰ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/67.

³¹ Gucdüvânî, *Makâmât*, 40-41’de tarih kaynaklarında şeyhin hacca gittiğinden ve buradaki diğer abartılı özelliklerinden bahsedilmez.

³² Gucdüvânî, *Makâmât*, 42-43, 46-47.

³³ İzzeddîn Ali İbnü’l-Esir, *İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yay., 1987), 11/79; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 7/78-79; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/67-68; Muhammed Abdurraûf b. Tâci’l-Arifin b. Ali eş-Şâfi Mûnâvî, *el-Kevâkibü’l-Dürriyye fî Terâcimi’s-Sâdâti’s-Sâfiyye*, thk. Abdulhamid Sâlih Hamdân (Kâhire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye Yay., tsz.), 1/717; Muhammed b. Yahyâ Tâdifî, *Kalâidü’l-Cevâhir fî Menâkibi’s-Şeyh Abdilkâdir* (Mısır: el-Matbaatü’l-Âmire el-Osmâniyye Yay., 1303), 138; Yûsuf Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti’l-Evliyâ* (Beirut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye Yay., 1996), 2/435. İbnü’s-Sekkâ’nın, önceden hafız iken Bizans’a gittikten sonra hıfzında sadece küçük bir âyetin kaldığına ve bu belâyâ uğrama sebebinin de, kendisine “gavs” denen bir evliyaya su-i edep göstermesi olduğuna dikkat çekilir. (İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zehab*, 3/111; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti’l-Evliyâ*, 2/436.)

aslında münazarayı çok sevdiğini, onu terk etmek için yıllarca uğraştığını, fakat şeyhi Simnânî ile karşılaşınca kadar o sevgiyi bir türlü kalbinden çıkaramadığını, şeyhi ile karşılaşınca, kendi ifadesiyle, “yolunu kesen, yolu katetmesine engel olan” o tür bütün sevgilerin kalbinden çıkıp gittiğini söyler.³⁴

İçerisinde bulunduğu ilmî çevreyi ve Bağdat’ı terk eden Hâce, bir müddet Kûh-i Zerr’de(Altın Dağı/İran) bulunmuştur.³⁵ Oraya niçin gittiğini şöyle açıklar:

“Abdullâh el-Hûnî’yi ziyaret için Cebel-i Zerr’e (Altın Dağı) gittim. Orayı suyu ve ağacı bol ve evliya ile dopdolu buldum. Her bir taşın başında mücâhede sahibi, nefsiyle meşgul ricâlden/evliyadan birisi vardı. Onları ziyaret ettim. Orada bir tek taş olmasın ki, o taşın üzerine gözyaşım düşmemiş olsun!”³⁶

Kaynaklarda belirtilen, Hâce’nin, Bağdat dışında Semerkant, Buhara ve Isfahan’da Hadîs yani ilim tahsil etmesi de bu dönemde olsa gerektir. Bundan da onun ilim tahsilinden hiçbir zaman geri durmadığını, ancak, Bağdat’ı terk ettikten sonra ibadet ve züht hayatına daha fazla ağırlık verdiğini anlıyoruz. Araştırmacıların tahminine göre, şeyhi Ebû Alî Fârmedî ile bu dönemde tanışmış, ona intisap etmiş ve onun 477/1084 yılında vefat etmesi ile birlikte, dördüncü halifesi olarak postnişin olmuştur.³⁷

Bir müddet mücâhede, mârifet, irşat ve ibadetle meşgul olan Yûsuf Hemedânî 506/1113 yılında Bağdat’a tekrar döner, Nizâmîye Medresesi’nde vaaz ve ilim sohbetleri tertip eder. Zaman zaman birtakım sıkıntı ve itirazlarla karşılaşmış olsa da, sohbetlerine Bağdat’ta halk tarafından büyük bir teveccüh gösterilir.³⁸ Aslında, Hemedânî’nin hayatıyla ilgili karışıklıklardan birisi de burada karşımıza çıkmaktadır. Kimilerine göre o Bağdat’ı ilk terk edişinden ve tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra Merv’e gitmiş, orada, İbn Hallikân’ın (v. 681/1282) ve ondan naklen de Zehebî’nin, “bir eşi ve benzerinin

---

³⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/68.

³⁵ Gülşeni, *Reşehât*, 126.

³⁶ İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-Safve*, 4/79; a.mlf., *el-Muntazam*, 17/16. Ayrıca Bk. Ebu’l-Fidâ İsmâil İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü’l-Maârif, 1981), 12/218.

³⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile* (İstanbul: Erkam Yay., 1994), 76.

³⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/16; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/67. İbn Hallikân, şeyhin Bağdat’a geliş tarihini 515/1119 olarak verir. (İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 7/78.) Şeyhin Bağdat’a kaç defa geldiği noktasında kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Bu sebeple, şeyh 506/1113 tarihinde de, 515/1119 tarihinde de Bağdat’a gelmiş olabilir.

olması düşünülmemeyen” şeklinde tasvir ettiği,³⁹ “Horasan’ın Kâbe’si” namıyla meşhur olan tekkesini açmış, sonra Bağdat’a tekrar gelmiştir.⁴⁰ Fakat, onun Bağdat’a bu ikinci gelişinin Merv’deki tekkeyi açtıktan sonra mı gerçekleştiği, yoksa Bağdat’tan ikinci defa ayrılışından sonra mı Merv’e gidip tekke açtığı hususunda kesinlik yoktur. İbn Kesir (v. 774/1373), şeyhin Bağdat’ı (ilk) terkenden sonra ibadet ve salih zatları ziyaretle meşgul olduğunu, bir müddet Altın Dağı’nda ikamet ettiğini, sonra Bağdat’a ikinci defa geldiğini kaydeder.⁴¹

Bağdat’taki, bu, kısa sürdüğü anlaşılan vaaz, irşat ve tedris faaliyetinin akabinde şeyh, ömrünün son kısmını, yani yaklaşık otuz yılını, yine tamamen ilmi ve tasavvufî faaliyet ile, Merv ve Herat arasında adeta mekik dokuyarak geçirmiştir.⁴² Önce, günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde kalan Merv’e yerleşir. Orada bir müddet faaliyet yaptıktan sonra, Merv’in güneyinde, ondan yaklaşık 330 km uzaklıkta ve bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Herat’a geçer. Faaliyetlerine bir süre de orada devam eder. Merv halkı onu ısrarla şehirlerine davet eder. Onları kıramaz ve Merv’e döner. Bir müddet sonra ikinci defa Herat’a gelir ve halkın irşat ve talimi ile uğraşır. Merv’e tekrar dönerken yolda vefat eder.⁴³

D) Şeyhleri ve Tarikat Silsileleri

Kaynaklarda, Hemedâni’nin üç şeyhten tasavvuf neşvesi aldığı belirtilmektedir. Aşağıda kendileri hakkında bilgi vereceğimiz bu üç şeyh; Şeyh Abdullâh el-Cüveynî, Şeyh Hasan-ı Sekkâk Simnânî ve Şeyh Ebû Alî Fârmedî’dir. Daha önceden de geçtiği üzere Hemedâni; Cüveynî’yi Altın Dağı’nda ziyaret ettiğini, Simnânî’nin de gönlündeki münazara sevgisini yok ettiğini söylemiştir. Buna karşılık, şeyhinin Fârmedî olduğunu yine kendisi *Makâmât*’ta açıkça söylemektedir. Bu sebeple olsa gerektir ki, kaynaklar genellikle Hemedâni’nin şeyhi olarak

³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 7/79; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/67.

⁴⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 66; Tosun, “Yûsuf el-Hemedâni”, 44/12.

⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 22/218.

⁴² Riyâhî, Hemedâni’nin mezhebi konusunda *Faslu’l-Hitâb*’daki ‘İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin mezhebinde idiler’ cümlesini aktardıktan sonra Hemedâni’nin, ömrünün son kısmını memleketinde değil de Merv ve Herat’ta geçirdiğine dair şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Muhammed Pârsâ’nın bu açıklaması, her halde bir şüpheli gidermek içindir. Zira Hâce Hemedâni, Şâfiî fakihî Şirâzi’nin talebesi ve çoğunluğu Şâfiî olan Batı İran halkından idi. Eğer Muhammed Pârsâ’nın ifadesi kabul edilirse, Hâce Yûsuf Hemedâni’nin bu yüzden Hemedânî ve terk edip Merv ve Herat’ta ikameti tercih ettiği tahmin edilebilir. Çünkü Doğu İran’da Hanefî mezhebi çoğunlukta idi.” (Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 13.

⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 7/80; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 20/67.

Fârmedî'yi gösterirler. Câmî, “onun tasavvufta intisabı Fârmedî'yledir, Cüveynî ve Simnânî ile de sohbet etmiştir” der.⁴⁴ Ali Sâfi, “hırkayı Cüveynî'den giydi, intisapları Simnânî ve Fârmedî hazretlerinedir” şeklinde bir not düşer.⁴⁵ Muhyî-i Gülşenî de benzer şekilde, hırkayı Cüveynî'den giydiğini naklettikten sonra Hemedânî'nin intisabının her üç şeyhe olduğunu açıklar.⁴⁶ Diğer muahhar kaynaklarda da benzer şeyler yazılır. Hemedânî'nin bu üç şeyhi ve silsileleri şu şekildedir:

1) **Şeyh Ebû Ahmed Abdullâh b. Alî b. Mûsâ el-Cüveynî**⁴⁷: Hakkında fazla bilgi yoktur. Hicrî yedinci asrın başında yaşayan ve Yûsuf Hemedânî'nin müridi olan Sümeyremî, *Mizânu Ehli't-Tarîka* diğer ismiyle *Şerâyet-i Mürîdî* adlı eserinde Hemedânî'nin Abdullâh Cüveynî'ye intisap ettiğini belirterek, tarikat silsilesini şu şekilde kaydetmiştir: Yûsuf Hemedânî → Abdullâh b. Alî Cüveynî⁴⁸ → Ahmed b. Fudâle Enmânî → Ebu'l-Hasan Alî b. İbrâhîm Serahsî → Ebû Muhammed Ca'fer el-Huldî → Cüneyd-i Bağdâdî → Seriy-yi Sekatî → Ma'rûf-ı Kerhî → Alî b. Mûsâ Rızâ → Mûsâ Kâzım b. Ca'fer → Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed → Muhammed Bâkır → Zeynelâbidîn Ali → Hz. Hüseyin → Hz. Ali.⁴⁹

2) **Şeyh Hasan-ı Sekkâk Simnânî**: Hakkında fazla bilgi yoktur; sadece şeyhi Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Büstî'nin (v. 470/1077'den sonra) isminin geçtiği yerlerde kendisinden onun müridi olarak bahsedilir. Câmî, Simnânî'nin Şeyh Ebu'l-Hasan Büstî'nin müridi olduğunu, Büstî ve Yûsuf Hemedânî'nin de Fârmedî'nin müridi olduklarını zikreder.⁵⁰ Hemedânî'nin silsilesi Simnânî ve şeyhi vasıtasıyla Ebû Alî Fârmedî'ye (v. 477/1084) ulaşır. Bir başka ifadeyle,

⁴⁴ Abdurrahmân Câmî, *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*, trc. ve şerh Lâmiî Çelebi, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Marifet Yay., 1993), 409.

⁴⁵ Sâfi, *Reşehât*, 12.

⁴⁶ Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 126.

⁴⁷ Akdağ bir tebliğinde “Cüveynî” nisbesini “Cüveni” şeklinde zikretmektedir. (Bk. Eyyup Akdağ, “Yûsuf el-Hemedânî'nin (v. 505/1140) Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı”, VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu –Yesevilik- Kastamonu 2018, 20.) Biz kelimenin bu şekilde okunuşuna başka bir kaynakta rastlayamadık.

⁴⁸ Bu şahsın nisbesi *Muntazam*'da “el-Cüşenî” (17/16), *Sıfatü's-Safve*'de “el-Hüni” (4/79) şeklinde geçmektedir. Hata, muhtemelen yazma nüshalardaki kelimeyi yanlış okumaktan kaynaklanmaktadır.

⁴⁹ Bk. Nasrullâh Pürcevâdî, “Büstî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 6/495-496.; Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend*, 39-40, 73-74, (Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Zeyd Kâtib Sümeyremî, *Şerâyet-i Mürîdî* (*Ferheng-i İrân-zemîn* içerisinde) (Tahran: 1966-1967, 14/1-4, s. 327'den naklen).

⁵⁰ Bk. Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 470-471.

Hemedânî, aşağıda geleceği üzere, Fârmedî'nin hem doğrudan halifesidir hem de Simnânî ve şeyhi Büstî yoluyla onun silsilesini devam ettirmiştir: Yûsuf Hemedânî → Şeyh Hasan-ı Sekkâk Simnânî → Şeyh Ebu'l-Hasan Büstî → Ebû Alî Fârmedî (Fârmedî'nin silsilesi aşağıdadır).

3) **Şeyh Ebû Alî Fazl b. Muhammed el-Fârmedî:** Tus (İran) yakınlarındaki Fârmed (Fârmez)'de 401/1111 yılında doğmuş, 477/1084 yılında Tus'ta vefat etmiştir. Ünlü mutasavvıf Abdülkerîm Kuşeyrî'nin damadıdır. En fazla görüştüğü kişiler arasında Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (v. 440/1049) yer almasına ve şeyhinin de Ebu'l-Hasan-ı Harakânî (v. 425/1033) olduğuna bakılırsa coşkun bir meşrebe sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tasavvufî kaynaklar, şeyh vefat ettiğinde 27 yaşında olan Gazâlî'yi, Hemedânî ile birlikte en önemli müntesipleri arasında gösterir. “Fârmedî, Nakşbendiyye'nin Alevî silsilesinde Ebû'l-Kâsım Cürçânî'nin, Bekrî silsilesinde ise Ebû'l-Hasan Harakânî'nin halifesi olarak gösterilir. Nakşbendiyye'nin her iki silsilesi Ebû Ali Fârmedî'de birleşir ve halifesi Yûsuf Hemedânî vasıtasıyla devam eder.”⁵¹

Diğer kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, tasavvuf kaynakları Hemedânî'nin Fârmedî'nin halifesi olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.⁵² Hemedânî, silsilesiyle ilgili olarak, Gucdüvânî'ye, “Bu zikir telkini önce Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın kalbine, ondan Selmân-ı Fârsî'ye, ondan Ca'fer-i Sâdık'a, ondan Sultan Bâyezîd'e, ondan Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî'ye, ondan büyük şeyh Ebû Alî Fârmedî Tûsî'ye ve ondan da bize ulaştırmıştır” dedikten sonra Fârmedî'nin halifesi oluşuna şu cümlesiyle daha da açıklık getirir:

“Tıpkı benim, Hâce Ebû Alî'nin dördüncü halifesi oluşum gibi sen de bizim dördüncü halifemiz olacaksın.”⁵³ Bu durumda Hemedânî'nin bu silsilesi de şöyledir: Yûsuf Hemedânî → Ebû Alî Fârmedî → Ebu'l-

⁵¹ Tahsin Yazıcı, “Fârmedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10/90.; Kadir Özköse - Halil İbrahim Şimşek, *Altın Silsile'den Altın Halkalar* (Ankara: Nasihat Yay., 2009), 127-135.

⁵² Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 409; Alî Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: TDK Yay., 1996), 1/231; Sâfi, *Reşehât*, 12; Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*, 126.

⁵³ Gucdüvânî, *Makâmât*, 39. *Tibyân*'da (1/380a) Fârmedî'nin Hemedânî'nin dışında iç halifesinin, Abdullâh Şîrâzî, Hâce İshâk Fahr-i Nasrâbâdî ve Hâce Hamidüddîn Multânî olduğunu belirtilir. (Bk. Gucdüvânî, *Makâmât* (mütercimnin notu), 39.)

Hasan-ı Harakâni⁵⁴ → Bâyezîd-i Bistâmî → İmam Ca'fer-i Sâdık → Ebû Muhammed Kâsım → Selmân-ı Fârisî → Ebû Bekir Sıddîk.⁵⁵

Hemedânî'nin, tasavvuf tarihindeki öneminin yanı sıra Nakşbendiyye tarihi açısından da çok önemli ve özel bir yeri vardır. Tasavvuf araştırmacıları Nakşbendîlik tarihini genel olarak üç döneme ayırarak ele alırlar. Birinci dönem, tarikatın henüz “Nakşbendiyye silsilesinden gelme” ayırt edici vasfını kazanmadığı dönem olup, Hz. Ebû Bekir ile başlar, Ebû Alî Fârmedî ile biter. İkinci dönem Yûsuf Hemedânî ile başlar ve Emir Külâl (v. 772/1371) ile sona eren yedi kişilik silsileden oluşan Hâcegân (Hâceler) dönemidir. Abdülhâlık Gucdüvânî'den itibaren “Hâcegâniyye” diye isimlendirildiği bu dönemde tarikat, kendi kimliğini ve diğerlerinden ayırt edici özelliklerini kazanmıştır. Üçüncü dönem ise Bahâeddîn Nakşbend (v. 791/1389) ile başlar ve “Nakşbendiyye” ismiyle anılır.⁵⁶ İşte Hemedânî, “Hâcegâniyye” tarikatının kurucusu kabul edilen Abdülhâlık Gucdüvânî'nin şeyhi olması hasebiyle, Hâcegâniyye'nin pîri sayılabilir. Zira, bazı kaynaklarda Nakşbendiyye'nin on bir esasından ilk dördünü Yûsuf Hemedânî'nin belirlediği kaydedilir.⁵⁷

---

⁵⁴ Bazı kaynaklar Yûsuf Hemedânî'nin Harakâni ile görüştüğünü ve ona intisap ettiğini söyleseler de, Harakâni'nin 425/1034 yılında, yani Hemedânî'nin doğumundan 15 sene evvel vefat etmesi sebebiyle bu tarihen mümkün değildir. (Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 74.)

⁵⁵ Bk. Necmeddin b. Muhammed Nakşibendî, *Altın Silsile Hulâsatü'l-Mevâhib*, haz. İbrahim Tozlu (İstanbul: Semerkand Yay., 2005), 57-127. Bu silsile ile ilgili olarak ayrıca Bk. Süleyman Şeyhi Köstendilli, *Lemaât-ı Nakşbend* (Engin Bedir, *Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin “Lemaât-ı Nakşbend” Adlı Eseri* içerisinde (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 171-177), Muzaffer Ozak (Ankara: Ankara Ün. D.T.C.F. Yazma Eserler Ktp., 1, 570), 61b vd.; Ahmet Cahid Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî Hayâtı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yay., 2009), 58-59.

⁵⁶ Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî*, 48-49, 267-268.

⁵⁷ Bk. Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî*, 51.

E) Müritleri ve Halifeleri

İslâm dünyasının çok geniş bir alanında 60 yıldan fazla şeyhlik yapmış,⁵⁸ insanları irşat etmiş olan Hemedânî, hiç şüphesiz ki, bu yolda binlerce kişinin doğru yolu bulmasına, tövbe etmesine ve Allah'a yakınlaşmasına vesile olmuş, binlerce mürit yetiştirmiş bir gönül eri, Hak adamıdır. Bazı müritlerinin isimleri *Makâmât*'ta geçer.⁵⁹ "Ayrıca meşhur şair Senâî Gaznevî (v. 525/1131?),⁶⁰ Radiyyüddîn Ali Lala'nın (v. 624/1227) babası Şeyh Saîd Lala, Ebû Sâlih Abdullâh et-Tabakî er-Rûmî ve Zeyneddîn Kûy-i Ârifânî (v. 657/1259) onun önde gelen müritleri arasında zikredilir."⁶¹

Şeyh Yûsuf Hemedânî, yerine ikisi en çok bilineni olmak üzere dört halife bırakmıştır. Meşhur halifeler, Hâce Ahmed Yesevî (v. 562/1167) ile Abdülhâlık Gucdüvânî'dir. Diğer iki halife ise Abdullâh Barakî ile Hasan Endakî'dir.

Rivayete göre, Yusuf Hemedânî, "Hz. Hızır'ın 'Sizin Semerkant'a gitmeniz gerek' buyruğu üzerine yanına 11 müridini alarak Hemedan'dan Semerkant'a geçer. Orada Gâtfer semtinin Hoşrûd mahallesinde ikamet eder. Üç ay sonra Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî şeyhin sohbetine katıldılar, şeyh de onlara kalp zikrini telkin etti. Dokuz ay sonra Abdullâh Barakî geldi, mürit oldu. Bu azizlerin zamanında Semerkant, hatta Amuderya (Ceyhun) nehrinden Kara Hâce'ye, Hârizm vilayetinden Bedahşan'a kadar olan bölgede bid'atçı ve hevasına uyan kimse kalmadı."⁶² Önceden de ifade ettiğimiz gibi, *Makâmât*'ın başka bir yerinde Hemedânî, Abdülhâlık Gucdüvânî'ye kendisinin dördüncü halifesi olacağını, postuna ilk oturacak halifenin ise Abdullâh Barakî olduğunu söylemiştir.⁶³ Hasan Endakî ikinci, Ahmed Yesevî de üçüncü sırada Yusuf Hemedânî'den sonra postnişin olmuşlardır.⁶⁴ Bu dört zatın hangi vasıflarından dolayı seçildiğini

⁵⁸ Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, 231.

⁵⁹ *Makâmât*'ta Hemedânî ile birlikte Semerkant'a giden 11 dervişin ismini verir. (Bk. Gucdüvânî, *Makâmât*, 47.) *Faslu'l-Hitâb'a* ve ondan naklen *Reşehât* ve *Nefahât'a* göre bu yolculuk Buhâra'ya yapılmıştır. (Bk. Kasım Kufuralı, "Gucdûvânî", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993), 4/820; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 65. Ayrıca Bk. Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, 232; Algar, "Gucdüvânî", 14/170.)

⁶⁰ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, trc. Necatî Lugal (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1977), 139; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 66-67, 157.)

⁶¹ Kaynaklar için bk. Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend*, 49.

⁶² Gucdüvânî, *Makâmât*, 48.

⁶³ Gucdüvânî, *Makâmât*, 39, 49.

⁶⁴ Câmî, *Nefahât*, 411; Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, 231.

Hemedânî etrafındakilere şu sözleriyle bizzat kendisi açıklar: “Ey dervişler! Bu silsilede her ne kadar bu efendilerden başka aziz insanlar var idiye de, özellikle bunların seçilmiş olmalarının sebebi, onların mükâsefe ve müşâhedede bu silsilenin önde gelen şahsiyetleri olmalarıdır.”⁶⁵ Aşağıda sıraladığımız bu dört kişi *Reşehât*’ta “mertebe-i da’vet ve makâm-ı irşâda vâsıl olmuş kimseler” şeklinde tanımlanır.⁶⁶

1) Hâce Abdullâh Barakî: Hakkında fazla bilgi yoktur. Aslen Hârezmlî olup, sonrada Buhara’ya yerleşen ticaret ile uğraşan ilim ehli bir ailedendir. Kabrinin Buhara’da Ebû Bekir Kelâbâzî’nin kabrinin yanında olduğu nakledilir. Gulam Server Lâhûrî 555/1160 senesinde vefat ettiğini yazar.⁶⁷

2) Hâce Hasan Endakî: Hemedânî’nin ikinci halifesidir. Tam adı Ebû Muhammed el-Hasan b. el-Hüseyin el-Endakî’dir. Dedesi ilmi ve ameli ile meşhur Abdülkerîm Endakî’dir. Endak Buhara’ya üç fersah (yaklaşık on beş km.) uzaklıktaki bir köyün adıdır. Doğum tarihini Sem’ânî 460/1168’lerin ortaları derken, Sâfi, 462/1170 şeklinde verir. Sem’ânî, Hasan Endakî ile iki kere görüşüğünü, ilk görüşmenin Yûsuf Hemedânî’nin Merv’deki hangâhında, ikincisinin Buhara’da gerçekleştiğini, bu ikinci görüşmede kendisine çok izzet ve ikramda bulunduğunu, kendisinin de onun bereketinden çok istifade ettiğini, Yûsuf Hemedânî’nin rivayet ettiği bazı hadisleri de ondan dinlediğini yazar. Uzun yıllar Yûsuf Hemedânî’ye hizmet etmiş, onunla Hicaz, Bağdat ve Hârizm’e gitmiş, sonra asıl memleketi olan Buhara’ya dönmüş ve irşat faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Vefat tarihi 26 Ramazan 552 (1 Kasım 1157) yani Ramazan’ın 27. (Kadir) gecesidir. Kabrinin, Abdullah Barakî’nin kabrinde olduğu gibi, Buhara’da Kelâbâzî’nin kabrinin yakınlarında olduğu belirtilir.⁶⁸

3) Hâce Ahmed Yesevî: Köprülü, onun hayatını menkıbevi ve tarihî diye iki ayrı bölümde işlemiştir. Zira, tıpkı Yusuf Hemedânî’de olduğu gibi onun hayatında da tarihî kaynakların verdiği bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Öyle ki, vefat tarihi bile günümüzde tartışılmaktadır.⁶⁹ Bu tartışmalar bir yana, Nevâî’nin (v. 906/1501) “Türkistan mülkünün şeyhu’l-meşâyihidir” diye târif ettiği Yesevî, adı

---

⁶⁵ Gucdüvânî, *Makâmât*, 39.

⁶⁶ Sâfi, *Reşehât*, 12.

⁶⁷ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 1/325; Sâfi, *Reşehât*, 12-13; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 49.

⁶⁸ Sem’ânî, *el-Ensâb*, 1/217; Sâfi, *Reşehât*, 13-14; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 49.

⁶⁹ Bk. Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 50.

geçen bölge halkının ve özellikle de Türklerin İslam, iman, ahlak, kültür ve medeniyet anlayışında yapmış olduğu tesirleriyle bugün kendisi hakkında kullanılan “Pîr-i Türkistân”⁷⁰ sıfatını fazlasıyla hak etmektedir.

Yesevî'nin hayatı hakkındaki genel kabuller şu şekildedir: Bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Çimkent şehrinin Sayram kasabasında doğmuştur. Bazı kaynaklara göre ise aynı bölgedeki Yesi'de doğmuştur. Tasavvufu iç içe olan bir ailede doğmuştur. Babası Şeyh İbrahim'dir. Annesi ise babasının halifesi olan Şeyh Musa'nın kızı Ayşe Hatun'dur. Anne ve babası küçükken vefat etmiş, bunun üzerine Yesi'ye yerleşmiş ve orada hem ilim tahsilini devam ettirmiş, hem de bazı kaynaklarda amcası olduğu ileri sürülen Arslan Bab'dan (Arslan Baba) tasavvufi terbiyesini almıştır. Arslan Bab'ın vefatı üzerine Buhara'ya gider. Yusuf Hemedâni'ye intisap eder. Şeyhinin makamına 3. halife olarak oturan Yesevî, vaktiyle şeyhinin vermiş olduğu bir işaret üzerine makamı Abdülhâlık Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye döner ve ölünceye kadar (v. 562/1167) orada irşat faaliyetlerine orada devam eder. Kabrinin üstündeki meşhur türbesini Timur yaptırmıştır.

Kur'an'a, Sünnet'e, şeriata, Ehl-i Sünnet anlayışına, Hanefî ve Matürîdî esaslara son derece bağlı olan Hâce Ahmed'den sonra Yeseviyye adını alarak, özellikle Türklerin hakim olduğu bölgelerde çok kuvvetli bir şekilde yayılmış olan tarikatı üç halifesi vasıtasıyla devam etmiştir. İlk halifesi Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, ikinci halifesi Hârizmlî Saîd Ata ve üçüncü halifesi Süleyman Hakîm Ata'dır. Türklerin Ehl-i Sünnet esaslarına göre Müslüman olmasında ve dini hayatlarını devam ettirmesinde en önemli rolü Hâce Ahmed Yesevî'nin üstlendiği herkesçe müsellemdir. Türk dünyasında onun kadar, geniş bir coğrafyada ve yüzyıllarca tesirini devam ettirmiş ikinci bir şahsiyet göstermek imkânsızdır.

---

⁷⁰ “Pîr-i Türkistân” sıfatını ilk defâ Attâr'ın *Mantiku't-Tayr*'inde kullanıldığını görüyoruz. Attâr, ünlü kitabında “Pîr-i Türkistân'ın Sevdiği İki Şey” adlı bir başlıkta ve içeriğinde bu tabiri iki defa kullanır. (Feridüddin Attâr, *Mantiku't-Tayr*, haz. Murat Toprak (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı Yay., 2001), 143.) Bazı araştırmacılara göre göre, Attâr bu tabirle Ahmed Yesevî'yi kastetmektedir. (Bk. Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 14, 25; Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983), 14; Mehmet Surur Çelepi, “Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî İle Anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2016), 188.) Oysa, kanaatimize göre, Attâr'ın “Pîr-i Türkistân” tabirini, ilerde bahsedeceğimiz üzere, hayranı olduğu ve büyük hürmet duyduğu Yûsuf Hemedâni için kullanmış olması da muhtemeldir.

Eseri *Divân-ı Hikmet*, onun dînî, ahlâkî ve tasavvufî konularda söylemiş olduğu Türkçe lirik şiirlerinin kendisinden sonra bir araya getirilmiş mecmuaya verilmiş isimdir. Küçük hacmine ve oldukça sade içeriğine rağmen bütün bir Türk coğrafyasına hem dînî hem de edebî açıdan yüzyıllarca yön vermiş bir kitaptır.⁷¹ A. Yesevî, 4. Hikmetin bir dördlüğünde şöyle der:

Ben yirmi yedi yaşında “pîr”i buldum
Her ne gördümse perde ile sırrı örttüm
Eşiğine yaslanarak izini öptüm
O sebepten Hakk’a sığınıp geldim ben işte

Bu dördlükteki “pîr”den ve 6. hikmetin nakaratı olan⁷² “Zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana” mısrasındaki “Zâtı ulu hâce”den maksadın da Yûsuf Hemedânî olduğu tahmin edilmektedir.⁷³

4) Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî: Buhara’ya 30-40 km. uzaklıktaki Gucdüvân⁷⁴ köyünde doğmuştur. Babası Abdülcemîl İmam, İmam Mâlik neslinden, zâhirî ve bâtinî ilimlere vakıf bir âlim olup Malatyalıdır. Annesi, Malatya sultanının kızıdır. Babası 113 yaşında iken evlenmişler ve akabinde Buhara’nın Gucdüvân köyüne yerleşmişlerdir. Abdülhâlık orada doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilmî ve tasavvufî bir ortamda yetişmiştir. Önceleri Hz. Hızır’ın terbiyesi altında iken, Hz. Hızır onu Yûsuf Hemedânî’ye götürür ve ona teslim eder. Gucdüvânî, şeyhinin yanında ayrılmaz ve onun terbiyesinde yetişerek dört halifesinden biri olur.⁷⁵ Şeyhinin vefatından sonra bir müddet inzivaya çekilir. Hemedânî’nin üçüncü halifesi Ahmed Yesevî, Türkistan’da İslâm’ı yaymak ve irşat faaliyetlerini sürdürmek için, makamı Gucdüvânî’ye teslim ederek Buhara’dan ayrılır. Böylece şeyhinin irşat makamına oturmuş, pek çok mürit yetiştirmiş, ünü Türkler arasında olduğu kadar Araplar arasında da yayılmıştır. Vefat tarihinin 575/1179 veya 617/1220 olduğu rivayet edilir. Gucdüvânî, Nakşbendilik tarihinde “Hâcegâniyye” diye anılan dönemin kurucusu

⁷¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 27-180; Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2/159-161; Nevâyî, *Nesâyimü’l-Mahabbe*, 383; Bice, *Pîr-i Türkistan*, 39 vd.

⁷² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: TDV Yay., 1993), 11, 14-15.

⁷³ Bice, *Pîr-i Türkistan*, 81-82.

⁷⁴ Kelime birçok farklı şekilde okunmaktadır.

⁷⁵ Bu bilgiyi Gucdüvânî’nin bizzat kendisi *Risâle-i Sâhibiyye* de (*Makâmât*) söylemektedir ve buna eski bütün kaynaklar ittifakla itimat etmişlerdir. Çağdaş araştırmacıardan W. Madelung ise, *Risâle-i Sâhibiyye*’nin bir menkûbe kitabı ve vermiş olduğu bilgilerin bazılarının tarihî kaynaklardakilerden farklı olması dolayısıyla Gucdüvânî’nin Hemedânî ile hiç görüşmediğini iddia eder. (Bk. Madelung, “Yûsuf al-Hamadani and the Naqşbandiyya”, 506-508.)

olarak kabul edilir. Gucdüvânî de, şeyhi gibi yerine dört halife bırakmıştır: Hâce Ahmed Sıddîk, Hâce Evliyâ-i Kebîr, Hâce Habbâz Buhârî ve Hâce Ârif-i Rîvgerî. Posta önce Ahmed Sıddîk oturmuş, onun vefatı üzerine Evliyâ Kebîr Buhara'da, Ârif Rivgerî ise Buhara'nın Rivger köyünde irşada başlamıştır. Böylece Hâcegâniyye bu iki koldan devam etmiştir.

Gucdüvânî'nin *Vasiyyet-nâme (Vasâyâ)* ve çalışmamızda en çok kullandığımız eser olan *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* adında iki kitabı vardır. *Risâle-i Sâhibiyye* adıyla da neşredilmiş olan *Makâmât*, Yûsuf Hemedânî hakkındaki en önemli kaynaktır. Bunların dışında bazı rubâileri de bulunan şeyhin hayatıyla ilgili bazı bilgiler ve menkıbeleri *Makâmât-ı Gucdüvânî* adlı bir eserde toplanmıştır. Nakşbendîlik'teki sekiz esas⁷⁶ ile ilgili olan *Kelimât-ı Abdülhâlık Gucdüvânî* ya da *Pâs-ı Enfâs* adlı eserler genelde *Reşehât*'tan nakildir. Ayrıca Taşkent'teki bir kütüphanede, çeşitli tasavvufî konularda oluşan *Ez Güftâr-ı Hâce Abdülhâlık* adında anonim bir kitap da bulunmaktadır.⁷⁷ F. Köprülü, Bağdatlı Vehbi Ktp.'nde, Ahmed b. Celâleddîn el-Kâşânî'nin Yûsuf Hemedânî'ye dair bir risalesi olduğundan söz eder. Bu risalenin bir kısmı, yazarının da açıkça belirttiği üzere, *Makâmât*'tan kısaltılarak aktarılmıştır.⁷⁸

Hemedânî'nin halîfelerinden son ikisi yani Ahmed Yesevî ve Abdülhâlık Gucdüvânî'nin tasavvuf tarihinde çok önemli yeri vardır. Yesevî'nin pîri Ahmed Yesevî tasavvufun bilhassa Türkistan ve civarında, Hâcegâniyye'nin kurucusu olan Gucdüvânî ise Buhâra, Hârezm ve Horasan'da yayılmasında çok etkili olmuştur.⁷⁹

---

⁷⁶ Nakşbendîlik'teki 11 esasın ilk sekizidir. Bu ilk sekiz esasın, çalışmamızda daha önce geçtiği üzere, ilk dördünü Hemedânî'nin belirlediği de nakledilir.

⁷⁷ Bk. Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, 232-233; Kufralı, "Gucdüvânî", 4/820-821; Algar, "Gucdüvânî", 14/169-171; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 51-57; Özköse - Şimşek, *Altın Halkalar*, 151-177.

⁷⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 68.

⁷⁹ Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî*, 47. Ayrıca Bk. Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları* (İstanbul: Kabcacı Yay., 2004), 381.

F) Vefâtı

Yukarıda, ömrünün son yıllarını zamanın ve özellikle de Horasan bölgesinin iki önemli ilim, irfan ve kültür merkezlerinden Merv ve Herat'ta geçiren şeyhin 535/1140 tarihinde Herat'tan Merv'e giderken yolda vefat ettiğini belirtmiştik. *Makâmât*'ın sonunda ve oradan naklen diğer kaynaklarda, şeyhin vefatı biraz tafsilatlı şekilde şöylece anlatılır:

“Hz. Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin vefatı Muharrem ayının 28. Perşembe günü idi (28 Muharrem 535/13 Eylül 1140). Öğle namazını kıldılar. Sırtlarını mihraba dayayıp müritlerine, “su ısıtın!” dediler. Müritler ağladılar. Sonra şeyh hazretleri yüzünü Abdullah Barakî, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve bu fakir Abdülhâlık'a ve orada bulunan diğer dostlarına çevirip şöyle buyurdular: “Biz yerimize vekil olarak Abdullah Barakî'yi seçtik. Ona muvafakat etmeniz gerekir, muhalefet etmeyin. İrşat postunda hilâfet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, müritlere kalp zikri yapmalarını, yüksek sesle zikretmemelerini söyleyin. Sultan Sencer b. Melikşah için yazılan âdâb ile ilgili hususları kendi müritlerinize de anlatın!”

Sonra mübarek yüzlerini Hâce Ahmed Yesevî'ye çevirip: “Fâtır, Yâ-Sîn ve Nâziât surelerini okuyun” dediler. Hatim sona erince dostlardan bir feryat yükseldi. Sonra şeyh hazretleri: “Hak Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, onların can verişini Allah'tan başka kimse bilmez” buyurup şu beyti okudular:

*Senin diyarında aşıklar öyle can verirler ki,
Oraya ölüm meleği asla sığmaz.*

Sonra o yüce şeyhin yüzünde bir değişiklik zuhur etti. Hâce Abdullah Barakî müritlere baktı ve: “Siz çıkın!” dedi. Sonra şeyh: “Beni bu eve defnedin, namazımı mescitte kılın, kızımı Seyyid Şerefüddîn'in oğlu ile evlendirin” buyurdular. Şeyh Efendinin hanımı, kendisinden kırk gün önce vefat etmişti. Onu Çâkerdized'e defnetmişlerdi. Sonra şöyle buyurdular: “Beni Hâce Abdullah Barakî gasletsin, kabre de Hâce Hasan Endakî indirsin.” O bunları söylerken Hızır, İlyas, abdâl, gavs ve kutup içeri girdiler. Bu erenlerin her biri hazret-i şeyhe veda ettiler. Sonra Hâce Hızır (a.s.) elini uzatıp şeyhe beyaz bir elma verdiler. Şeyhimiz elmayı koklayıp gavsı verdiler. Gavs da koklayınca şeyhimiz: Ey dostlar! Namaza hazırlanın, Allah'ın kullarına şefkatli olun ve gavsı benim yanıma defnedin” buyurdular. Vasiyeti bitince şeyhimizin ruh kuşu yüce aleme kanat çırdı. Gavs da şeyhimize muvafakat ederek, bedenini boşalttı, can verdi. Önde gelen büyükler (Tibyân nüshası:

Semerkant büyükleri) orada idiler, şeyhin vasiyetini yerine getirdiler, cenaze namazını kıldılar. Sonra kabre defnedip: “İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn”⁸⁰ dediler. Sonra gavısı da o eve defnettiler. O evi açıp mamur bir bina eylediler.”⁸¹

G) Eserleri

Zehebî'nin ifadesiyle, Hemedânî, çok kitap okumuş, çok kitap yazmış, adeta kitaplar arasında kaybolmuş, ibadetle fazla meşguliyeti dolayısıyla yazdıklarını derleyip toparlama imkânı bulamamıştır.⁸² Zehebî'nin bu tespitleri bir yana, Hâce Yûsuf Hemedânî'nin, hemen hemen her tarihî müellifte olduğu gibi, bazı eserleri günümüze ulaşmış, kendisine bazı eserler nispet edilmiş, hakkında menâkıb-nâme(ler) yazılmış ve fikirleri bazı kaynaklarda aktarılmıştır.

Eserlere geçmeden önce konuya ışık tutması açısından Hemedânî hakkında, başta *Nefahâtü'l-Üns* olmak üzere pek çok kaynakta özellikle zikredilmiş olan şu menkıbeyi burada aktarmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz:

Sühreverdiyye Tarikati'nin Büzgaşiyiye kolunun kurucusu Şeyh Necibüddîn Ali b. Büzgaş Şîrâzî'den (v. 678/1279) şöyle nakledilir:

“Elime şeyhlerin sözlerini içeren bazı cüzler/yazılı kağıtlar, bir kitap bölümü geçti. Okuduğumda çok hoşuma gitti. Acaba bu sözler kime ait, devamı var mı? diye merak ettim. Bir gece rüyamda oldukça vakur, heybetli, ak sakallı, nurânî yüzlü bir pir bir dergâha girdi. Abdest almak için abdesthaneye gitti. Üzerinde, Âyetelkürsü'nün altın suyuyla ve iri bir hatla yazılı olduğu beyaz bir kaftan vardı. Onun ardından gittim. Beyaz kaftanı çıkarıp bana verdi. O kaftanın altında aynı şekilde Âyetelkürsü'nün yazılı olduğu ve birinciden daha göz alıcı yeşil renkli bir kaftan da giymişti. Onu da çıkarıp bana verdi. “Bunları ben abdest alıncaya kadar tut” dedi. Abdest alınca, “bu iki kaftandan birisini sana vereyim, hangisini istersin?” dedi. Ben tercihte tereddüt ettim, “ikisi de güzel, hangisini verirsen ver, fark etmez” dedim. Yeşil renkliyi bana giydirdi. Beyazı kendi giydi. “Bilir misin ben o yazıların yazarı ve aradığın kişi olan (Ebû?) Yûsuf Hemedânî'yim. O kitaba *Rûtbetü'l-Hayât*

---

⁸⁰ *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Tercümesi*, çev. Dilaver Gürer - Hayrettin Hayrullah Sofuoğlu (İstanbul: H Yay., 2017), Bakara, 2/156.

⁸¹ Gucdüvânî, *Makâmât*, 49-50.

⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 20/67.

adını koydum. Benim ondan başka, *Menâzilü's-Sâirîn* ile *Menâzilü's-Sâlikîn* gibi daha güzel kitaplarım da var."⁸³

Yûsuf Hemedânî'nin yukarıdaki menkıbede bahsedilen ve bahsedilmeyen eserlerini şu şekilde değerlendirebiliriz:

A) Günümüzde Mevcut Olan Eserleri

1) *Rütbetü'l-Hayât*: Cibrîl Hadîsi'nde belirtilen dînin üç boyutu, yani iman, islam ve ihsan mertebelerine göre bir Müslümanın hayatının nasıl olması gerektiğini konu edinen, Farsça küçük bir risaledir. Yazma tek nüshası Süleymaniye Ktp. Ayasofya, no: 2910, vr. 257a-289b'de yer almaktadır. Mehmed Emîn Riyâhî tarafından neşredilen (Tahran 1362) risale, Necdet Tosun tarafından *Hayat Nedir* (İstanbul: 1998, s. 53-88) adıyla Türkçeye tercüme edilmiş, Şeyh'in, aynı mütercim tarafından Türkçeye tercüme edilen Şeyh'in diğer iki eseri ve *Makâmât* ile birlikte basılmıştır.

Eseri, Süleymaniye Ktp.'ndeki 706 istinsah tarihli mecmuadaki nüshayı esas alarak neşreden Riyâhî'ye göre, *Rütbetü'l-Hayât*'ta Yûsuf Hemedânî'nin Fıkıh, Kelâm ve İlm-i Hilâf'taki üstünlüğü ve üslûbu görülmektedir. Hemedânî bu eserinde tasavvufî konuları tartışma ve delil getirme metoduyla anlatmaktadır. Zira, hemşehrisi ve çağdaşı olup tamamen gönül, aşk ve coşkunculuk sahibi olan Baba Tâhir-i Üryân'ın (v. 447/1055) aksine, o tartışma ve delil ehli idi. Farsça tasavvufî eserlerin ilklerinden olan *Rütbetü'l-Hayât* hacim olarak küçük ise de mânâ ve muhteva olarak kıymetlidir. Risâle insan hayatı ve bu hayatın farklı dereceleri hakkında soru-cevap tarzında kaleme alınmıştır ve on dört konu/sorunun açıklanmasından ibarettir. Üslupta her ne kadar cedel kokusu var ise de, cümlelerdeki samimiyet ve dostluk da dikkati çekmektedir. Zaman zaman şiir diline yakın ifadeler, hatta sır dili kullanıldığı da olur. Fakat genelde üslup sade, akıcı ve mükemmeldir. Konular başka kitaplardan aktarılmadığı için Hâce, sorulara cevap verirken yeni ve orijinal ifadeler kullanmıştır.⁸⁴

2) *Risâle (der Ahlâk ve Münâcât)*: Sünnete sarılmayı ve zühdü tavsiye eden tasavvufî, Farsça bir risaledir. İran Sipehsâlâr Ktp. no: 1797/4'de kayıtlıdır (vr. 42a-45b).

---

⁸³ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 410.

⁸⁴ Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 21-23.

3) *Risâle (der Âdâb-ı Tarîkat)*: Riyâzat, helâl yemek ve giymek, mücâhede ve zikir gibi konularda tarîkat adabına dair Farsça bir risaledir. Millet Ktp. Ali Emîrî Efendi, no: 1028, vr. 13a-14b'de bulunan risale⁸⁵ üzerinde M. Kanar tarafından "Seyyid Yûsuf-ı Hemedâni'nin Tasavvufa İlişkin Bir Risalesi" adıyla⁸⁶ bir çalışma yapılmış, bu makale içerisinde risalenin tercümesi de yapılmış ve aynı tercüme "*Tarîkat Âdâbı*" adıyla *Hayat Nedir* (İstanbul 1998, s. 99-101) içerisinde de basılmıştır.

4) *Risâle (fi enne'l-kevne müsahharun li'l-insân)*: Kâinatın insana müsahhar kılındığını, emrine verildiğini konu edinen, Arapça bir risaledir. Bilinen tek nüshası Köprülü Ktp. Fâzıl Ahmed Paşa, no: 853, vr. 209a-212b'de mevcuttur. N. Tosun tarafından Türkçeye tercüme edilen eser *Hayat Nedir* içerisinde *İnsan ve Kâinât* adıyla basılmıştır (s. 99-101).

5) *Risâle (der Beyân-ı Tevhîd)*: Tevhit ile ilgili bir sayfalık Farsça bir risaledir. Abdülcelil Misgernijâd tarafından "*Hâce Ebû Ya'kûb-i Hemedâni ve Risâle-i Der Beyân-ı Tevhîd*" adıyla (*Maârif*, Tahran 1379/2000, XVII/2, s. 90-96) neşredilmiştir.

6) *Safâvetü't-Tevhîd li-Tasfiyeti'l-Mürîd*: "Şeyhe isnat edilen "sûfi mahlûk değildir" sözünün açıklamasına, sabır ve sâlikin kalp temizliğine ulaşmasının yollarına dair Arapça bir risaledir. Yazma nüshası Sipehsâlâr Ktp. no: 1797/3'te (s. 71-78) bulunan risale, A. Misgernijâd tarafından "*Safâvetü't-Tevhîd li-Tasfiyeti'l-Mürîd, der Beyân-ı es-Sûfi Gayru Mahlûk*" adıyla (*Maârif*, Tahran 1380/2001, XVIII/2, s. 153-168) neşredilmiştir. N. Tosun bu risalenin şeyhin başka eserlerinden alıntı olduğu kanaatindedir.⁸⁷

7) *Kitâb-ı Keşf*: Günah ve tövbe konularını işlediği anlaşılan bu eserin ismi Câmî'nin *Nefahât*'ında geçer. Şeyhin bu eserdeki bazı görüşleri Şemseddin Muhammed Deylemî tarafından *Risâle-i Isfahân*'da eleştirilmiş, Deylemî'nin eleştirilerine karşı da Sümeiremî *Redd-i Risâle-i Isfahân* adıyla bir reddiye kaleme alınmıştır. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa, no: 438'de *Kitâbu'l-Keşf an Menâzili's-Sâirîn* adıyla kayıtlı

⁸⁵ Riyâhî, bu risalenin Pakistan'da iki nüshasının daha bulunduğunu ve bu iki nüshadan birinin de Necmeddin-i Kübrâ'ya nispet edildiğini belirtmektedir. (Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 26; Ahmed Münzevi, *Fihrist-i Müşterek-i Nüşahâ-yı Hattî-yi Fârsî-yi Pâkistân* (1984), 3/1917'den naklen.)

⁸⁶ Mehmet Kanar, "Seyyid Yûsuf-ı Hemedâni'nin Tasavvufa İlişkin Bir Risalesi", *İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 10 (2008), 23-39.

⁸⁷ Tosun, *Hayat Nedir* (Önsöz), 19.

olup baş kısmındaki eksiklik sebebiyle müellifi bilinmeyen yazmanın şeyhin bu eserinin 2. cildi olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁸

B) Günümüze Kadar Ulaşmayanlar

1) *Menâzilü's-Sâirîn*.

2) *Menâzilü's-Sâlikîn*.

Bu iki eserin ismi, konunun başında zikrettiğimiz, *Nefahâtü'l-Üns*'te nakledilen rüyada geçmektedir.

3) *Vâridât*: Eserin ismi Muhammed b. Nizâm el-Hârizmî el-Erzengî'nin *Şerh-i Risâle-i Azizân* adlı eserinde (İslâmâbâd, Genc-bahş Ktp. no: 8739, s. 68) geçmektedir.⁸⁹

Bunların dışında, Hemedânî'ye bazı şiirler de atfedilmektedir. Takiyyüddîn Evhadî'nin *Tezkire*'sinde yer alan üç adet rubâisi *Hayat Nedir* içerisinde Türkçeye tercüme edilmiştir. *Risâle-i Sâhibiyye*'yi neşreden Saîd Nefîsî, hiçbir kaynak belirtmeksizin ve hakkında herhangi bir bilgi vermeksizin, Yûsuf Hemedânî'nin, Abdullah Ensârî'nin Arapça olan *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserine Farsça bir şerh yazdığını iddia etmektedir. Fakat böyle bir eserden başka hiçbir yerde bahsedilmemektedir.⁹⁰

Abdülhâlık Gucdüvânî'ye nispet edilen ve çalışmamızda sık sık müracaat ederek hakkında daha önce bilgi verdiğimiz *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî (Risâle-i Sâhibiyye)* adlı eser onun hakkında yazılmış çok önemli bir menâkıb-nâmedir. *Makâmât*, mühim bilgiler ihtiva ettiği için, Hâcegân ve Nakşbendî muhitlerinde eskiden beri bilinen, kullanılan ve kendisinden doğrudan veya dolaylı olarak bilgiler aktarılan bir kaynaktır.⁹¹

---

⁸⁸ Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", 44/13.

⁸⁹ Yûsuf Hemedânî'nin eserleri hakkında ayrıca Bk. Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 41-42; Özköse - Şimşek, *Altın Halkalar*, 142-144.

⁹⁰ Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 8 (*Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân*, 718'den naklen).

⁹¹ Bk. Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 43-44. Risâle ve hakkındaki tartışmalar için Bk. Burada, dipnot 1 ve 14.

H) Tesirleri

Yûsuf Hemedânî, tasavvuf tarihinin fazla meşhur olmayan kahramanlarından birisidir. Çünkü o, tasavvufî düşünceye verdiği istikamet ile, dînî yaşamı ile, ahlâkı ile mümtaz örneklerden olduğu gibi, aynı zamanda, başta Ahmed Yesevî ve Abdülhâlık Gucdüvânî olmak üzere nice âlim ve ârif sufiler yetiştirmiş, Gavs-ı A'zam Abdülkâdir Geylânî'nin (v. 561/1166) tasavvufî müşküllerini çözerek irşat faaliyetlerine başlamasını sağlamış, etkilemiş olduğu tarihî şahsiyetler ile de ilim, kültür ve medeniyet tarihimizde, gönül, ibadet ve irfan dünyamızda derin izler bırakmıştır.

Onun tasavvuf anlayışı genelde Bağdat ekolünün sahv anlayışına yakındır. Fakat, Horasan ekolünün sekr ve coşkunluk anlayışından da uzak değildir. Bir başka ifadeyle zühdü ve şeriatin zâhirini asla ihmal etmeyen, bunun yanında ilâhî muhabbetin coşkunluğunu da şer'î sınırlar içerisinde koruyan bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Biz onun bu anlayışını az önce isimlerini zikrettiğimiz üç büyük sufînin tasavvuf anlayışında da aynen görüyoruz.

Çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin ve Abdülhâlık Gucdüvânî'nin tasavvuf anlayışlarından ve derin tesirlerinden bahsetmiş ve bu iki sufînin Nakşbendiyye ve Yeseviyye ekseninde bilhassa Türk dünyasında -ki, Orta Asya'dan Balkanlara, Kafkaslar'dan Hindistan Yarımadası'na kadar olan bölgeyi kapsar- Tasavvufî/İslâmî düşünce ve yaşayışı şekillendiren en önemli şahsiyetlerden olduğunu dile getirmiştik.

Diğer yandan Yûsuf Hemedânî'nin Kâdiriyye Tarîkatî'nin piri Abdülkâdir Geylânî'nin tasavvuf anlayışında, vaaz ve irşada başlamasında büyük tesirinin olduğunu görüyoruz. Geylânî, Yûsuf el-Hemedânî'nin kendisini vaaza teşvik edişini şöyle anlatır:

“Hemedan'dan kendisine Yûsuf el-Hemedânî denen bir adam geldi. Ona “kutup” deniyordu. Ribatta konuk oldu. Oraya gittim fakat onu göremedim. Bana kendisinin serdâbda (bodrumda) olduğu söylendi. Hemen oraya indim. Beni görünce ayağa kalktı. Beni yanına oturttu. Ahvâlimi bana izah etti, müşkülâtımı halletti. Sonra bana insanlara konuşmamı söyledi. Ben ise ona, “acemî” birisi olduğumu, yani Bağdat'ın fasihleri gibi konuşamayacağımı, bildirdim. Bunun üzerine şunları söyledi: Sen fıkıhı, fıkıh usulünü, hilâfı, nahvi, lügati ve Kur'an'ın tefsirini iyice öğrendin. O halde, konuşma sana neden uygun

düşmeyecekmiş? Kürsüye çık ve konuş! Ben sende hurma olacak bir tohum, bir kök görüyorum!”⁹²

Abdülkâdir Geylânî'nin, ilk dönemlerde bilhassa Arap dünyasındaki tasavvuf ve tarikat anlayışı üzerindeki tesiri ile daha sonraki dönemlerde ve günümüzde de bütün dünyadaki önem ve tesirini dikkate aldığımızda, Yûsuf Hemedânî'nin kendisinden sonraki tasavvufî anlayışı, yetiştirmiş ve etkilemiş olduğu sufiler vasıtasıyla ne kadar derin izler ve tesirler bıraktığı çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira Yesevîlik ve Ahmed Yesevî Türk dünyası için ne ifade ediyorsa, Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirîlik de başlangıcından beri bütün tarikatlara tesir ve kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla, önemi ve tesirleri sebebiyle tekkesine “Horasan'ın Kabesi” denen Yûsuf Hemedânî'nin tasavvuf anlayışının İslâm dünyasının tamamına ve günümüze kadar şamil olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şu kadar ki, onun tesirleri, yazılı gelenek ve kültürden ziyade tasavvufun uygulamalı alanlarında çok daha fazla olmuştur.

Hâce'nin yazılı kaynaklarda zikredilen tesirlerine dair şu örnekleri verebiliriz:

Ferîdüddîn-i Attâr (v. 618/1221), ünlü sufi biyografi kaynağı olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının yazılışının en önemli sebepleri arasında Yûsuf Hemedânî'nin bir sözünün yer aldığını, kitabın mukaddimesinde şöylece açıklar: “Diğer sebep şuydu ki, İmam Yûsuf Hemedânî'ye (r.h.) sordular: Bugünler geçerse ve bu tâife (gerçek sûfiler, ârifler) yüzlerine perde çekip göçerse selâmette kalmak için ne yapalım? Dedi ki: Onların sözlerinden her gün sekiz varak (on altı sayfa) okuyunuz.”⁹³ Kitabının yazılışına Hâce'nin bu sözlerini sebep olarak gösteren Attâr, aynı zaman diliminde yaşayan Abdullâh Ensârî (v. 481/1089), İmam Gazâlî (v. 505/1111), Ahmed Gazâlî (v. 520/1126), Aynü'l-Kudât Hemedânî (v. 525/1131) ve Ahmed Câmî (v. 536/1141) gibi büyük sufileri eserinde zikretmediği halde Yûsuf Hemedânî'den bahsetmiş olması, Hâce'nin o asırdaki şöhretine bir delildir. Zira Attâr, Hemedânî'ye büyük bir hayranlık ve hürmet duymaktadır. Bu sebeple o, *Tezkire*'nin yanında *Mantıku't-Tayr*'da ve *İlâhî-Nâme*'de de Yûsuf Hemedânî'den bahsetmiştir.

---

⁹² Nûreddin Ali b. Yûsuf (İbn Cehzam) Şattanûfî, *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr* (Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyeye, 1304), 92-147; Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/446.

⁹³ *Âdâb-ı Tarikat*'in ilk cümlesidir. Ebû Ya'kûb Yûsuf Hemedânî, *Âdâb-ı Tarikat*, (*Hayat Nedir* içerisinde), trc. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yay., 1998), 91.

Mecdüddîn Bağdâdî (v. 616/1219) *Tuhfetü'l-Berere'*de Hâce'nin isminden saygıyla bahsederek bir yerde şöyle der: Meşayih, müritlerin terbiyesinde en çok iki esmâyı kullanmıştır. Bunlardan biri, Hâce Yûsuf ve Ebu'n-Necîb Sühreverdi'nin (v. 563/1168) de tercih ettiği 'Lâ İlâhe İllallâh' diğeri ise Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr'ın da tercih ettiği 'Allah' esmâsıdır.

Necmeddîn Râzî'nin (v. 654/1256) *Mirsâdü'l-İbâd* adlı kitabında Yûsuf Hemedânî'nin keramet anlayışı ile ilgili şu hikâye nakledilmiştir:

"Hâce Yûsuf Hemedânî'nin huzurunda bir şahıs hayretle anlatıyordu: Bir gün Şeyh Ahmed Gazâlî'nin huzurunda idim. Tekkesinde müritlerle birlikte yemek yiyordu. O anda bir süre kendinden geçti. Ayılınca şöyle dedi: Şu anda Hz. Peygamber'in geldiğini ve ağzıma bir lokma koyduğunu gördüm. O şahsın bu sözleri üzerine Yûsuf Hemedânî şöyle der: Bunlar, müritleri terbiye için söylenen hayâllerdir."⁹⁴

Molla Câmî, Yûsuf Hemedânî'nin bir menkıbesi üzerine şeyh-mürit ilişkisine dair bir yorumunu şöyle nakleder:

"Şeyh Muhyiddîn-i Arabî (k.s.) (v. 638/1240) musannafâtının ba'zısında (birinde) der ki: Hicretin 602'sinde Şeyh Evhadüddîn Kirmânî (v. 635/1238) Konya şehrinde benim menzirimde idi. Bana hikâye eyledi ki: Bizim bilâdımızda Hâce Yûsuf Hemedânî (k.s.) -ki, altmış yıldan ziyâde şethlik ve irşâd seccâdesinde oturmuş idi- Bir gün kendi zâviyesinde idi. Gönlüne taşra çıkmak hâtırası (düşüncesi) düşmüş ve onun âdeti değil idi ki, Cum'a'dan gayri vakitte taşra çıka. Ve ol hâtıra ona sakil geldi ve bildi ki, gitmek gerekdir. Ve merkebe süvâr oldu ve başını salıverdi; tâ Hak Teâlâ her ne yere dilerse ol yere ilete. Ve ol merkeb onu şehirden taşra ilette ve bâdiye (çöl, kır) tarafına çekip bir vîrân mescide getirdi ve ol orada durdu. Şeyh aşağı inip mescide girdi. Gördü ki, bir kişi başın içeri çekmiş. Bir sâatden sonra başın yukarı kaldırdı. Bir heybetli civân idi. Eyütdü (dedi): Yâ Yûsuf! Bana bir müşkil mes'eale vâkı' oldu. Ve mes'eleyi zikr eyledi (anlattı). Ve Şeyh onu beyân eyledi ve ondan sonra eyütdü: Ey ferzend (genç)! Eğer her (ne) vakit ki, sana bir müşkil ola, şehre gel ve benden sor ve beni zahmete koyma. Ve Şeyh Yûsuf eyütdü: Pes, ol civân bana nazar edip eyütdü ki: Her vakit ki bana bir müşkil ola, her taş bana senin gibi bir "yûsuf" dur.

---

⁹⁴ Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 14-15.

Şeyh İbnü'l-Arabî eyüdü: Ben ondan bildim ki: mürîd-i sâdık sıdkı ile şeyhi kendi canibine tahrîk etmeye kâdir olur imiş.”⁹⁵

Hâce'nin devlet ve toplum içerisindeki önemini de *Makâmât*'ta nakledilen şu rivayetten öğreniyoruz:

Sultan Sencer (Sultan Alparslan oğlu Sultan Melikşah'ın oğlu) 504 senesi Ramazan ayının 11. Çarşamba günü (25 Mart 1110) Semerkant'ta bulunan Kâsım Cogi (Cûkî)'ye bir mektup göndererek şöyle der:

“Şeyhu'l-İslâm ve'l-Müslimîn Hâce Ali b. Muhammed, Kadı Alâeddîn Ömer ... gibi Semerkant büyüklerinin bildirdiğine göre, muhterem Şeyh Yûsuf Hemedânî'nin yaşı kemâle ermiştir. Bizim de o tarafa gitmeye fırsatımız yoktur. ... Bu yüzden Semerkant vilayetine gidip gelemeyiz. Dervişlerin tekke masrafları için 50 000 dinar gönderildi. Siz de bizim işimiz için Fâtîha okuyunuz. Tüm arzumuz hazret-i şeyhin ahlâk ve ahvâlinin yazılıp bize gönderilmesidir. Çünkü duyduğumuza göre, hazret-i şeyhin yolu ve tavırları tıpkı Sahâbe'nin yolu gibiymiş. Mutlaka buna önem veriniz ve duacınızı da bu nasip ile şereflendiriniz.”

Sultan Sencer'in mektubu eline ulaşan Yûsuf Hemedânî, halifelerini ve bazı dervişlerini huzurunda toplar. Sencer için Fâtîha okur ve akabinde: “Ey dervişler! Bizde hatadan başka ne zuhur etmiştir ki, onu Sencer'e gönderebilelim? Bizden, Allah Resûlü'nün şeriatına uygun ne gördünüzse yazın!” diyerek, yazdırdığı risaleyi Sencer'e gönderir.⁹⁶ Bu risâle Hemedânî'nin nazarında oldukça önemlidir, zîrâ şeyh, vefatı esnasında etrafındakilere “Sultan Sencer için yazılan âdâb ile ilgili hususları sizler de kendi müritlerinize anlatın” diye vasiyette bulunmuştur.⁹⁷

I) Tasavvuf Anlayışı

Dînî emir ve yasaklara, bir başka deyişle şeriatin zâhirine de bâtınına da son derece bağlı olan Yûsuf Hemedânî'nin tasavvufî

---

⁹⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-Üns*, 409-410. Hikâyeyi, Câmî'den birkaç yıl sonra vefat etmiş olan Ali Şir Nevâî de (*Nesâyimu'l-Mahabbe*, 231) nakletmektedir.

⁹⁶ Gucdüvânî, *Makâmât*, 40.

⁹⁷ Gucdüvânî, *Makâmât*, 49. Bu vesileyle, *Makâmât*'la ilgili olarak şunu da söylemek isteriz: Hemedânî'nin huzurunda bulunanlar arasında Gucdüvânî kendisinin de olduğunu söyler. Muhtemelen, Sultan Sencer'e gönderilen risaleyi yazarlar arasında Gucdüvânî de vardır ya da risaleyi bizzat Gucdüvânî yazmıştır. Dolayısıyla, *Makâmât*, Sultan Sencer'e gönderilen risalenin Gucdüvânî tarafından genişletilmiş halinin daha sonraki müstensihler tarafından yalan yanlış birtakım ilaveler yapılarak günümüze ulaşmış hali olma ihtimali yüksektir.

düşüncesinin daha çok sahv ve temkin esaslı olduğunu görüyoruz. İslâm tarihinde hem dînî ve sosyal hayatı, hem halifeleri, hem de eserleri ile ilim-amel, şeriat-tasavvuf, zâhir-bâtın, fert-cemiyet, madde-mânâ ilişkilerini bir bütün olarak değerlendirmenin en güzel örneklerinden birisi olan Yûsuf Hemedâni'nin suret ve siretini kaynaklar şöyle târif eder: Uzuna yakın orta boylu, zayıfça bedenli, çiçek bozuğu kumral saçlı ve buğday benizliydi. Bir ayağı aksaktı. Güler yüzlüydü. Uzun ve kızıl olan sakalına pek az ak düşmüştü. Suret ve sireti kadar zühd ü takvâda da Ebû Hanîfe'ye benzerdi. Kâl ve hâl sahibi, ilim ve irfan ehliydi. Sirtında daima yamalı yün elbise bulunurdu. Hilim ve merhamet abidesiydi. Dünya işlerine ehemmiyet vermez, padişahların ve büyüklerin evlerine gitmezdi. Eline ne geçerse muhtaçlara verir, kimseden bir şey kabul etmezdi. Herkese karşı çok iltifat eder, halim ve merhametli davranır, misafirlere kendi vilayetlerindeki dervişlerin ahvalini sorardı. Kalben zikrederek nefisini hapsedtiği cihetle çok terlerdi.

“Kur'an okumaya çok düşkündü. Gâtfer mahallesinin kenarındaki müştemilatından olan ve Hoş-dûd denilen yerden mescide varıncaya kadar bir hatim indirirdi. Mescidin kapısından Hâce Hasan Endakî ve Hâce Ahmed Yesevî'nin evine varıncaya kadar Bakara Suresi'ni, geri dönerken de Âl-i İmran Suresi'ni okurdu. Kendi mescidinden dervişlerin hüccesine gelinceye kadar, yedi yüz ayak olan bu mesafede bir cüz Kur'an okurdu. Arada yüzünü memleketi Hemedân'a çevirir ve gözyaşı dökerdi. Selmân-ı Fârisî'nin (v. 36/656) asâsı ve sarığı kendisinde idi. Her aybaşı Semerkant mollalarını toplayarak onlarla şer'î konularda sohbet ederdi. İyi ok atar, mülk satın almazdı. Hızır daima onun musahibi idi. İlaç ve merhem yapar, sıtma için muska yazar, herkesin derdine yetişmeye çalışırdı. Bir kimseden az bir iyilik görse karşılığını iki kat verirdi. Kimden daha çok ezâ ve cefâ görmüşse ona daha iyi davranırdı. Türk ve Tacik bütün köylülere dini öğretmekten üşenmez, daima eğitim hizmetleri ile meşgul olurdu. İslâm'ın inanç esaslarını tevilsiz kabul eder, daima riyazat ve mücadele halinde bulunur, müritlerine Hz. Peygamber'in sünnetine ve Sahâbe'nin izlediği yolları izlemeyi tavsiye ederdi.”⁹⁸

“Kalbi bütün mahlûkata karşı derin bir muhabbetle dolu idi. Ağzından kötü bir söz çıkmamıştır. Ehl-i kibleyi tekfir etmezdi. İyi veya kötü herkesin arkasında namaz kılardı. İmanın Allâhü Teâlâ'nın bir

---

⁹⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 69-70.

lütfu olduğunu belirtir, “kul; bütün azameti ve mükerremliğine rağmen yine de mahluktur” derdi. Fakra meyilli idi. Altın ve gümüş eşya kullanmaz, fakirlere zenginlerden daha fazla itibar eder, odasında hasır, keçe, ibrik, iki yastık ve bir tencereden başka bir şey bulundurmazdı. Müritlerine daima Dört Halife'nin menkıbe ve faziletlerinden bahseder, onlara namaz, oruç, zikir, riyazat ve mücahedeği tavsiye ederdi.⁹⁹ “Her nefesi şuurla ve bilinçle alıp verin (hûş der dem), ayağınıza ve önünüze bakın (nazar der kadem), vatanda sefer edin (sefer der vatan), halk içinde Hak ile olun (halvet der encümen)” derdi. Meşâyihin huzurunda zâhiren ve bâtinen edepli, hürmetli ve tazim ile oturmayı tenbih ederdi. “Zâhirinizi dağınıklıktan kurtarın; zâhiri dağınık olanın bâtını daha dağınık olur” diye nasihatta bulunurdu. Ölümü, kıyameti, can vermeyi kabir sualini, tekrar dirilmeyi, kıyamette amel kitabını okumayı amellerin tartılmasını, sırat köprüsünden geçmeyi çokça hatırına getirir ve ağlardı. Sû-i hâtimedden korkardı. Dilinden dualar, sureler ve tasbihat ve zikir düşmezdi. “İlâhî! Bizi bize bırakma. Râzı olduğun şeyleri bize nasip et. Âkıbetimizi hayır eyle. İnsan şeklindeki şeytanlardan bizi uzak tut” diye dua ederdi.¹⁰⁰

Yûsuf Hemedânî, küçüklüğünden ömrünün sonuna kadar Hakk'ın rızâsını esas alan bir yol, güzellik, iyilik ve istikamet üzere bulunmuş,¹⁰¹ bu yoldan hiçbir zaman ayrılmamıştır. Köprülü'nün şu değerlendirmesine katılmamak mümkün değildir: “Üç göbekten beri İslâm'ı kabul etmiş Hemedanlı bir Mecûsî ailesinin çocuğu olduğu rivayet edilen Şeyh Yûsuf Hemedânî, eski Hind ve İran akidelerini İslâm esaslarıyla telif ve tevile çalışan o geniş ve serbest düşünceli Acem mutasavvıflarından değildi. Kelimenin tam manası ile, şer'î ilimlerde çok derinleşmiş bir Hadîs âlimi olduğu için, Kitap ve Sünnet'i her şeyin üstünde tutuyor ve tevili ancak şeriatçıların (Hadisçilerin) kabul edebilecekleri daireden ileriye götürmüyordu.” İşte daha sonra ortaya çıkacak olan Yesevîlik'teki, Hâcegâniyye'deki ve Nakşbendîlikteki hâkim olan sünnî esasların kaynağını burada aramak

⁹⁹ Özköse - Şimşek, *Altın Halkalar*, 144-145.

¹⁰⁰ Bu ve önceki paragrafın da kendisinden aktarıldığı *Makâmât*'ta şeyhin suret ve sireti uzun uzun anlatılmaktadır ki, bu bilgiler onun din ve tasavvuf anlayışını da gayet berrak bir şekilde ortaya koymaktadır. (Bk. Gucdüvânî, *Makâmât*, 40-47.) Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'ini günümüz Türkçesine çevirip yayınlayan H. Bice bu durumu şu yerinde ifadeleriyle tespit etmektedir: “Sem'ânî'nin gözlerimiz önünde biraz sisli bir surette canlandırdığı “âlim-mutasavvıf Hemedânî” tablosu, bu bilgiler sayesinde çok açık, pek canlı bir şekil alır ve Yûsuf Hemedânî, yalnız fizikî siması ve şahsî özellikleri ile değil, menkbelere yansıyan ruhanî derinliğiyle de görülür.” (Bice, *Pîr-i Türkistan*, 74.)

¹⁰¹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/412; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/79.

gerektir. “Ebû Hanîfe hakkında büyük bir hürmet besleyen Şeyh Yûsuf Hemedânî, menkıbeler ve tarih kitaplarının söz birliği ile verdikleri bilgiye göre, Şeyh Ebû Alî Fârmedî’nin mürididir ki, *İhyâü’l-Ulûm* müellifi meşhur Gazâlî de aynı şeyhe mensuptur. İmam Gazâlî’nin tasavvufu, nasıl tamamıyla Kitap ve Sünnet’e dayanıyorsa, aynı şeyhin telkinleri altında yetişen Yûsuf Hemedânî’nin tasavvuf hakkındaki telakkileri de esas bakımından ondan farksızdır.”¹⁰²

Bugün sahip olduğumuz bilgiler ışığında Hâce Yûsuf Hemedânî’yi; Muhâsibî (v. 243/857), Kuşeyrî (v. 465/1072), Muhammed Gazâlî, Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Rifâî (v. 578/1182) gibi “Sünnî Tasavvuf” anlayışının kurucularından birisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Onun tasavvuf anlayışı İslâm’ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı esaslar üzerine kuruludur. Ayrıca o, keramete ve keramet göstermeye iltifat etmez, sekr ve vecdin tesiriyle zuhur eden söz ve davranışları tasvip etmezdi. Nitekim Muhammed Gazâlî’nin kardeşi olmakla birlikte, meşrebi ondan farklı olan Ahmed Gazâlî’nin bazı söz ve davranışlarını ciddi manada eleştirmiş, ona dinî kurallara daha fazla riayet etmesini tavsiye etmiştir. Hemedânî’nin sahvı esas alan tasavvuf anlayışındaki bu tavrı, “Ene’l-Hak” sözüyle meşhur olan Hallâc’ı (i. 309/922) destekle(me)me konusunda da kendini gösterir. Attâr, içlerinde Hemedânî’nin de bulunduğu bir grup sûfînin Hallâc hakkında özel bir yol tuttuğunu söylemiş ancak tafsilat vermemiştir. Bu özel yol Hallâc’ı desteklemek ile ona muhalif olmak arasında kalmaktır. Zira pek çok sûfî Hallâc’ı fikir ve görüşlerinin yanlışlığından ziyade tavırlarından dolayı eleştirmiştir. Onlar özellikle bazı sözlerin alelade ortamlarda söylenmesine karşı çıkarlar. Nitekim Mecdüddîn Bağdâdî (v. 616/1219), *Tuhfetü’l-Berere*’sinde Hemedânî’nin “Eğer Hüseyin b. Mansûr (Hallâc), mârifeti hakkıyla bilseydi “Ene’l-Hak” yerine “Ene’t-türâb (ben toprağım)” derdi” anlamındaki sözünü nakletmektedir.¹⁰³

Hemedânî’nin tasavvuf anlayışının ve meşrebinin, Hallâc ve Vahdet-i Vücûd gibi bazı istisnâî konular hariç, genel olarak Gazâlî’ninki ile büyük bir benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunda iki önemli etkenin olduğunu düşünüyoruz: 1-Her ikisi de aynı geleneğe sahip medreselerde, Gazâlî Nişâbur Medresesi’nde ve Hemedânî ise Bağdat Nizâmiye Medresesi’nde, aynı doğrultuda düşüncelere sahip, aynı ekollere mensup hocalardan ders almışlar ve her ikisi de Bağdat

---

¹⁰² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 115.

¹⁰³ Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend*, 47-48. Ayrıca Bk. Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 15.

Nizâmiye Medresesi'nde ders vermişlerdir. Şu kadar ki, Muhammed Gazâlî fıkhıta Şâfiî, itikatta Eş'arî iken, Yûsuf Hemedânî fıkhıta Hanefî, itikatta ise Matûrîdî'dir. Fakat her ikisinin de dini anlamadaki usulleri ile dine bakış açıları arasında bir fark yoktur. 2-Her ikisi de aynı şeyhten, yani Ebû Ali Fârmedî'den tasavvufî terbiye almışlardır. Fârmedî, meşhur sûfî Kuşeyrî'nin damadı olup, Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr, Ebu'l-Kâsım Kürregânî (v. 450/1058 veya 470/1077) ¹⁰⁴ ve Ebu'l-Hasan Harakânî'den istifade etmiştir. Onun meşrebinde Kuşeyrî ile Kürregânî'nin sahvî ile Harakânî ve Ebû Saîd'in sekri birleşmiş, adeta yeni bir ârif modeli ortaya çıkmıştır. “Zâhirî davranışlarda İslâmî kaide ve prensiplere sıkı sıkıya bağlı tefekkür ve irfanda ise özgür” diye özetlenebilecek olan bu model, Fârmedî'nin her iki müridinde de, yani hem Gazâlî'de hem de Hemedânî'de daha da belirginleşerek devam etmiş, ¹⁰⁵ sonraki nesillerin ârif ve mârifetullah anlayışını derinden etkilemiştir.

Gazâlî ile Hemedânî arasındaki fark ise birisinin eser telifine yani düşünceye diğerinin ise tasavvufun pratik yönüne daha fazla ağırlık vermiş olmasıdır. Yani eser telifine verdiği önem sayesinde Gazâlî'nin fikrî anlamda tasavvufî düşünceye katkısı daha ön planda iken, Hemedânî pratik tasavvuf, başka bir deyişle tarikat sisteminde daha fazla tesirli olmuştur. En belirgin ortak yönleri ise, her ikisinin de şeriatla tasavvufu uzlaştırmaya çalışmış ve bu hususta her ikisinde de muazzam bir başarıya ulaşmış olmalarıdır. Ayrıca, her iki sûfî de “tasavvufu sade ve süssüz sözler şeklinden “medreseli tarikatı” şekline, şeriata uygun ve kuralları belirlenmiş bir konuma getirdiler. Bahsedilen aynı yolda eğer Gazâlî eserlerinin çokluğu nedeniyle daha meşhur olmuş ise, Hâce Yusuf da daha çok mürit yetiştirmesi nedeniyle tasavvufî yönden daha öndedir ve tasavvuf adını (dönemini) sona erdirip tarikatlar dönemine geçişi sağlama rütbesine sahiptir.”¹⁰⁶

Buraya kadar olan değerlendirmelerimizden Hemedânî'nin (tabii ki isimlerini zikrettiğimiz diğer sûfîlerin de) aşktan, coşkudan, zevkten uzak, softaca bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu manası çıkarılmamalıdır. Tam aksine bütün sûfîlerde şu veya bu şiddette ilahi

---

¹⁰⁴ Bu zatın nisbesi Gürgânî şeklinde de geçer. Medenî, onun Ebû'l-Kâsım Kürregânî ismiyle meşhur olduğunu, asıl isminin “Abdullâh b. Ali Abdullâh et-Tûsî” olduğunu belirtir (Bk. Emîr Hüseyin Medenî, “Pejûheştî der Zindegî ve Endîşehâ-yı İrfânî Ebu'l-Kâsım-ı Kürregânî” *Mütâlaât-ı İrfânî (Mecelle-i İlmi-Pejûheştî)*, 17 (1992), 176.

¹⁰⁵ Tosun, *Bahâeddîn Nakşbenâ*, 38.

¹⁰⁶ Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 20.

aşk ve coşkunluk vardır. Esasen tasavvufun temellerinden birisi de bu ilahî cezbedir. Şu kadar farkla ki, sahv ve temkin ehli sûfiler coşkunluklarını dışa vurmamayı esas alırlar ve bunu da büyük oranda başarırlar. Aynı durum Hemedâni için de geçerlidir. Dolayısıyla, tasavvuf dünyasında;

Ey aşk! Mukaddes ruh senin evindir

Senin sevdana mücerret akıl yetersizdir

Mârifet cihanın seyyahı olan gönül

Kederin yüzünden eli başta ayağı çamurdadır.

Gibi dizelerin sahibi olan Hâce Yûsuf'un sadasını işitip ona bağlı birçok büyük piri görünce ve Attâr'ın şiirlerinde onun fikirlerini yansıtan hikâyeleri okuyunca, zihnimizde Ebu'l-Hasan Harakâni, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr Meyhenî ve Baba Tâhir Üryân gibi hür ve özgür düşünceli, coşkulu, yüksek fikirli (fakat temkinli) bir şeyh, bir pir canlanmaktadır. O da tasavvuf kitaplarında yüksek seciyeleri anlatılan sûfiler gibiydi. Onlar hâl ehliydi, laf değil; aşk ehliydi, tartışma ve akıl yürütme değil.¹⁰⁷

Bu genel değerlendirmeden sonra şimdi Yûsuf Hemedâni'nin tasavvufî görüşlerini, ona göre tarîkatin dört esasını belirttikten sonra, üç konu örneğinde biraz daha yakından görelim.

“Çağları aşan bir mürşit” vasfını fazlasıyla hak eden Yûsuf Hemedâni'ye göre bir mürit yolunu ve gidişatını şu dört esas üzerine bina etmelidir:

Birinci Esas: Perhiz ve nefsin riyazatıdır. Bunda az yemek ve az uyumak esastır. Çünkü nefis boyun eğmedikçe, şeytan uzaklaştırılmadıkça ve dünya düşüncesi gözden silinmeyip süflî arzular ölmedikçe hedefe ulaşamaz. Bu anlamda uzlet de bir riyazattır.

İkinci Esas: Lokmanın ve hırkanın helal olmasıdır. Çünkü haram lokma ile gönül nuru hasıl olmaz. Haram giysi ile ibadetin safası ve zevki gerçekleşmez. Şeyh Cüneyd (v. 297/909) bu konuda “Yiyecek ve barınak temiz olunca bütün işler düzelir” demiştir. Dolayısıyla bu üçünün temiz ve helal olması gerekir. Bu esas aynı yoldaki iyi kimselerle konuşmayı da içerir. Sâlikî yoldan çıkarılan en kötü şey, ehil olmayanlarla sohbetir.

---

¹⁰⁷ Riyâhî, *Hayat Nedir* (Önsöz), 19.

Üçüncü Esas: Mücâhededir. Mücahede; şeytanı, dünyayı ve kötülüğü emreden nefis gibi bâtinî, gizli düşmanlarla savaşımdır. Şeriat yolunda yürümenin usulü, şeytana muhalefetle çok ibadet ve iyi kulluk etmektir. Ahiret yolunun aydınlık olması nefse ve şeytana muhalefetle mümkündür.

Dördüncü Esas: Zikirdir. Hakk'a ulaşmada ibadet, takva, riyazat ve mücahede gibi birçok esas ve usul olsa da Hakk'ı zikretmedikçe, onu hakikî anlamda zikretme mertebesine ulaşmadıkça hakikat yolu açılmaz.¹⁰⁸ Müritlerin cin, insan ve şeytan suretindeki düşmanları sürekli abdest ve kalp zikri ile defedilebilir.¹⁰⁹

a) Zikir

Kur'ân-ı Kerim'de "en büyük ibadet"¹¹⁰ diye tanımlanarak hiçbir sınır ve kayıt getirilmeyen zikir, gerek âyetlerde, gerekse hadislerde en fazla üzerinde durulan ibadetlerin başında gelmektedir. Bu sebeple o, hiç şüphesiz, tasavvufî düşünce ve yolun da en mühim konu ve araçları arasındadır. Yûsuf Hemedânî de zikrin tasavvufî hayat içindeki yerini, Kuşeyrî'nin kayınpederi ve aynı zamanda ünlü bir sûfî olan Ebû Alî Dekkâk'ın (v. 405/1015) meşhur bir sözünü naklederek şöyle açıklar:

"Hâce Alî Dekkâk "zikir veliliğin bileziğidir" demiştir. Zikre nail olanlara velilik verdiler, zikirden azledilenleri de velilikten mahrum ettiler. Gerçek zikir gönülde olur. Gönül zikrine ulaşan sâlikin farz ve sünnetlerden sonra geriye kalan boş vakitlerinde zikirden başka bir şeyle meşgul olmaması gerekir. Yüce Allâh'ı birçok esmâsı ile zikretmek mümkün ise de esmâların sultanı "Allah"tır." Lâ ilâhe illallah ise en çok tercih edilen esmâdır. Çünkü kişiyi dünyevî bağlardan ve engellerden kurtarıp hakikate ulaştıran, perdeyi ortadan kaldıran esmâ budur.¹¹¹

Hemedânî'ye göre, "sâlik, Hakk'a giden yoldaki zikrinde son noktaya ulaşmadığı sürece, onun zikri bir surete bürünmez." "Sâlikin zikirde son noktaya ulaşması, diliyle birlikte yedi uzvunun, hatta tüyleri ve tırnaklarının da zikre iştirak etmesidir. Kalp uzuvların zikrini görür ve duyar. Bu duyuş sebebiyle ısınır, kuvvetlenir, zikre muvafakat ve iştirak eder. Kalp zikrinin nihayeti kırk gündür. Bu kırk günün sonunda biriken nurlar kalbi aydınlatır ve duyu organlarının pencerelerine çıkar.

---

¹⁰⁸ Hemedânî, *Âdâb-ı Tarikat*, 91-95.

¹⁰⁹ Gucdüvânî, *Makâmât*, 46.

¹¹⁰ Ankebût, 29/45.

¹¹¹ Hemedânî, *Âdâb-ı Tarikat*, 94.

Halvet ehline zuhur eden bu halleri hiçbir fakîh, müfessir ve muhaddis bilemez, bu konudaki sorulara cevap veremez.

Ey Hak yolunun yolcusu! Bir gün sen de bu mertebeye ulaşırsan, bizzat kendi gözlerinle görürsün. Bu manevî haller ve müşahedeler bazen bir sene, bazen de on sene devam eder. Hallerin süresi zikrin süresi kadardır. Kalp gözüyle görme hali zuhur edinceye kadar insan için baş gözüyle görmekten başka çare yoktur. Kalp gözüyle görme durumu sona erince sıra zikre gelmiş olur. Hakimiyet kalp zikrinde olur. Kalp hararetle zikre devam ettiği sürece dil bekler ve onu gözler. Kalp zikri durunca sıra dile gelir ve dil zikre başlar.¹¹²

Diğer taraftan, kalp ile zikir, ağaç ile su gibidir. Kalp ile tefekkür arasındaki ilişki de ağaç ile meyve arasındaki ilişki gibidir. Ağaca su vermeden yeşermesini beklemek, yaprak ve çiçek çıkarmasını beklemeden ondan meyve istemek hata olur. İstense bile asla meyve vermez. Kalp için bütün bunların hepsi ancak zikir ile mümkündür.¹¹³

Kalp zikrine büyük önem veren ve sürekli nefsi tutarak kalp zikri yaptığı¹¹⁴ nakledilen Hâce, zikir ile tefekkür arasında sıkı bir ilişkiden bahseder. “Müridin nasibi, şefkatli bir pire bağlanmıştır. Mürit tek başına on senede alamayacağı yolu, bir pir ile olunca bir senede alabilir. Muhtemel ki mürit bir hale ve müşahedeye takılıp o mertebede on sene kalabilir. Sonunda bir pir gelir, onun yolunu açar, müridi o halden çıkarır.” Sözleriyle zikir esnasındaki olağanüstü hallerin ve müşküllerin çözümünde pirin öneminden bahseden Hâce, kalp, zikir ve tefekkür arasındaki ilişkiye şu ifadeleriyle biraz daha açıklık getirir: “Müşahedelerin zamanı ve sırası geçince, kalpteki zikir ortamında tefekkür kapısı tümüyle açılmaya başlar. Tefekkür artınca mürit daha canlı olur. Onun huzur mekânı daha mamur hale gelir ve bu mürit Hak Teâlâ tarafından muhafaza edilir.”¹¹⁵

Ona göre, “İslâm’ın emirleriyle ünsiyet makamında olanlar için zikir tefekkürden daha iyi ve daha faziletlidir. Çünkü tefekkür kapısını açan anahtar zikirdir; anahtar olmayınca bu kapı asla açılmaz. Tefekkürün yeri kalptir. Ama öyle bir kalp ki, günah arzularından temizlenmiş, nefsanî duygulardan, vesvese ve gururdan kurtulmuş, Hakk’ın lütuf, ikram ve nuruyla huzura ermiş, ahiret gününün mutluluğu için çalışan

---

¹¹² Yusuf Hemedâni, *Rütbetü'l-Hayât*, trc. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yay., 1998), 64.

¹¹³ Hemedâni, *Rütbetü'l-Hayât*, 71.

¹¹⁴ Gucdûvânî, *Makâmât*, 41.

¹¹⁵ Hemedâni, *Rütbetü'l-Hayât*, 65.

ve sürûr melekûtüne yol bulan bir kalp.”¹¹⁶ Elbette ki kalbe bütün bu meziyetleri kazandıran unsurların başında kalp gelmektedir.

b) Semâ

Genel olarak “ilâhî âlemden gelen sesi dinlemek” diye tanımlayabileceğimiz ve tasavvuf tarihinde bir zikir çeşidi olarak karşımıza çıkan semâ, fakihler ve kelamcılar arasında olduğu gibi, çoğunlukla olumlu bakılmış olmakla birlikte, sufiler arasında da en önemli tartışma konularından birisidir. Sufiler arasında özellikle miladî X-XI. yüzyıllardan itibaren yaygınlaşan semâ konusunda pek çok mutasavvıf gibi, Hemedânî’nin de dikkat çeken düşünce ve yorumları olduğunu görüyoruz.

Hemedânî’ye göre semâ, “Hakk’a seferdir. Hak’tan bir elçidir. Hakk’ın latifeleridir. Ondan gelen azıktır. Gayb âleminde faydalar sağlar. Oradan varidat getirir. O, ilahî fetihlerin sahralarıdır. Adeta oranın arka bahçesidir. Keşifle elde edilen manalardır. Oradan müjdeler getirir. Ruhlar için azıktır. Bedenler için gıdadır. Kalpler için candır, hayattır. Sırlar için bakadır. İşte Hak semâyı kimi zümreye tenzihin şahidi ile dinletir. Kimi zümreye rubûbiyet sıfatı ile dinletir. Kimi zümreye rahmet sıfatı ile dinletir. Kimi zümreye de kudret vasfı ile dinletir. Hak, onlar için hem dinleyen hem de dinleten makamındadır.

Semâ, sır perdelerinin yırtılmasıdır. Sırların keşfedilmesi, ortaya çıkmasıdır. O, çakan bir şimşektir. Parlayan bir güneştir. Ruhların semâsı, kurbiyet sofrasında, huzurda olmanın delili olan şahitler ile ve kalplerin dinlemesi sayesinde gerçekleşir ki, orada “nefs” bulunmaz. Semâ halinde olanlar, tıpkı başkaları tarafından esir alınıp onlara teslim olmuş kimseler gibi şaşkın, hayret ve dehşet içerisinde dirler.”¹¹⁷

c) Sülûk

Bilindiği üzere, tasavvufta, mânevî yolda yürümeye ve bu alanda geçirilen mânevî merhalelere genel olarak seyr u sülûk ismi verilmiştir. Esâsen seyr ve sülûk kelimelerinin lügat anlamı birbirinden pek farklı olmayıp, her ikisi de “yolda yürümek” mânâsına gelir. Kişi tarikate girerek (el alarak) seyr u sülûke başlamış olur. Tasavvufî pratiklerde oldukça söz sahibi olan Yûsuf Hemedânî, halifesi Gucdüvânî’ye yapmış olduğu açıklamada sülûkü ikiye ayırır:

---

¹¹⁶ Hemedânî, *Rütbetü’l-Hayât*, 73.

¹¹⁷ Abdülvehhâb b. Ahmed Şa’rânî, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1997), 193-194.

“Ey Abdülhâlık! Hak yolunun yolculuğu, yani sülûk iki kısımdır: Sülûk-i zâhir ve sülûk-i bâtın. Sülûk-i zâhir; daima ilahî emir ve yasaklara riayet etmek, imkân nispetinde dinî ölçüleri muhafaza etmek ve nefsin arzularından kaçınmaktır. İkinci kısım olan sülûk-i bâtın ise, kalbi temizlemeye çalışmak ve nefsânî kötü sıfatları yok etmek için gayret sarf etmektir. Bâtın temizliği dedikleri işte budur. Kalp zikrinde sınırsız bir çaba gerektir ki, kalp, Hak Teâlâ’yı zikreder hale gelsin.”¹¹⁸

Sülûk, bir anlamda mücâhede yolunda yürümekten ibarettir ve yolda yürüyenler, sahip oldukları hâl, makâm ve meziyetlere göre sûfî, derviş, ârif gibi farklı isimler alırlar.

“**Sûfî:** O insan, dünyanın kirlerinden temizlendi. Mevlâ’nın zikrinin safâsı ve paklığı ile huzura erdi. **Derviş:** Gurur/aldanma dünyasında fakirleşti, sürür ve mutluluk cihanında zenginleşti. **Muvahhid:** Şirkten ve ortaklıktan kurtuldu, yalnız ve tek oldu. **Mukarreb:** Ölümün elinden kurtuldu ve ebedî hayata katıldı. **Sâlik:** Harap evden çıktı, mamur eve oturdu. **Ârif:** Şeytanların yuvasından kurtulup rızâ-yı ilâhî bahçesiyle huzur buldu. **Ehl-i Keşf:** Nefis zindanından gönül tahtına ulaştı.” Fakat isimleri ve özellikleri her ne olursa olsun, mâdem ki âyette, “Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, biz elbette onları doğru yollarımıza ulaştırırız”¹¹⁹ buyrulmaktadır, o halde, bu âyet mucibince ve bu seyr u sülûk neticesinde hepsinin ortak vasfı, Gucdüvânî’ye göre, hepsinin de hakikatten ve ahiret hazlarından bir pay aldıkları gerçeğidir. O şöyle der: “Bütün bu sözler doğru ve gerçektir. İnsan bu dünyanın teselli mekânını öbür dünyanın teselli mekânıyla değiştirirse, tüm bu güzel sıfatlar onun elbisesi olur. Hem derviş olur, hem sûfî, hem muvahhit, hem ehl-i keşf, hem ârif, hem sâlik, hem manevî makam sahibi, hem de yolun hakikatine ermiş kişi.”¹²⁰

Sonuç

Şahsiyeti, tasavvufî kişiliği, eserleri ve halifeleri hakkında sağlam bilgilere sahip olduğumuz Yûsuf Hemedâni’nin hayatı ile ilgili bilgilerde karışıklık söz konusudur. Birbiriyle ihtilafli olan bu bilgiler kendisiyle görüşmüş olan ünlü tarihçi Sem’ânî’ye ve halifesi Abdülhâlık Gucdüvânî’ye dayanır. Araştırmacılar daha çok Sem’ânî’nin verdiği

---

¹¹⁸ Gucdüvânî, *Makâmât*, 39.

¹¹⁹ Ankebût, 29/69.

¹²⁰ Hemedâni, *Rütbetü’l-Hayât*, 57.

bilgilere itibar etmektedirler. Hemedânî, Bağdat Nizamiye Medresesi'nde devrin en etkili âlimlerinden ve bilhassa Şâfiîlerin üstadı Ebû İshâk Şîrâzî'den zâhirî ilimleri almıştır. Daha sonra tasavvufî hayata yönelmiş, bu alanda kendisini yetiştirmiş, Horasan bölgesinde etkisi çağları aşan faaliyetlerde bulunmuştur. Mâtürîdî bir kelamcı ve Hanefî bir fakîh olarak, Sünnî Tasavvuf anlayışının en mühim kurucu ve temsilcilerinden birisi olmuş, bu anlayış üzere bölge halkını irşat etmiştir. Onun tasavvuf anlayışı, hem yetiştirmiş olduğu pirlere, müritlere, şeyhler, ârifler, âlimler ve müritler vasıtasıyla, hem de kaleme almış olduğu eserleri vasıtasıyla günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir.

Yûsuf Hemedânî, hem İslâm coğrafyasının bilhassa Türk bölgelerinde tasavvufun en etkili tarikatı olan Yeseviyye'in kurucusu Ahmed Yesevî'yi yetiştirmiş, hem de Irak, Arabistan ve Kuzey Afrika başta olmak üzere, tarihî süreç içerisinde İslâm dünyasının her tarafına, günümüzde ise bütün dünyaya yayılmış olan Kâdiriyye'nin piri Abdülkâdir Geylânî'nin vaaza ve irşada başlamasında da, tasavvuf anlayışında da bir hayli tesirli olmuş bir âlim, mutasavvîf ve ârifdir. Başka bir deyişle, her ne kadar fazla meşhur olmasa da o, coğrafi açıdan aralarında bir hayli mesafe bulunan bu iki büyük tarikat kurucusuna müritlik etmekle, bize göre tasavvuf tarihinin mümtaz bir şahsiyeti olma sıfatını hak etmiştir. Diğer taraftan, Nakşbendiyye'nin kurucusu Bahâeddîn Nakşbend'in üveysî şeyhi ve müridi Abdülhâlık Gucdüvânî de onun halifelerindendir. Bu durum da dikkate alınır, Hâce Yûsuf Hemedânî'nin bütün İslâm tasavvuf dünyası için önemi, özellikle de Türk tasavvuf tarihi açısından kendisinin ne kadar mühim bir şahsiyet olduğu, nasıl yüce ve mühim bir mekâna sahip olduğu daha da iyi anlaşılacaktır.

Bibliyografya

- Akdağ, Eyyup, "Yûsuf el-Hemedânî'nin (v. 505/1140) Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı". VI. *Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Yesevilik)*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018, 18-23.
- Algar, Hamid. "Gucdüvânî, Abdülhâlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Attâr, Feridüddin. *Mantiku't-Tayr*. haz. Murat Toprak. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı Yay., 2001.
- Aybakan, Bilal. "Şîrâzî, Ebû İshâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/184-186. İstanbul: TDV Yay., 2010.

- Bedir, Engin. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin "Lemeât-ı Nakşebend" Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bice, Hayati. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*. İstanbul: H Yay., 2014.
- Câmî, Abdurrahmân. *Nefahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds*. trc. ve şerh Lâmiî Çelebi. Nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Marifet Yay., 2. Basım, 1993.
- Çelepi, Mehmet Surur. "Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî İle Anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2016) 181-198. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411827>
- Devletşah. *Devletşah Tezkiresi*. trc. Necati Lugal. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yay., 1977.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/159-16. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983.
- Gucdüvânî, Abdülhâlık. *Makâmât-ı Yûsuf Hemedâni (Hayat Nedir içerisinde)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- Gülşeni, Muhyî. *Reşhât-ı Muhyî*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: TYEKB Yay., 2014.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Ya'kûb-ı Çerhî Hayâtı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yay., 2009.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemül-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır Yay., 1986.
- Hemedâni, Ebû Ya'kûb Yûsuf. *Âdâb-ı Tarikat (Hayat Nedir içerisinde)*. trc. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- *Rütbetü'l-Hayât, (Hayat Nedir içerisinde)*. trc. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- İbn Hallikân, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 12 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif Yay., 1981.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Yûsuf. *En-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhira*. 5 Cilt. Kahire: Vezâretü's-Sekâfe Yay., 1970.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec. *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 17 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- *Sıfatü's-Safve*. thk. Mahmûd Fâhûrî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ali. *İslâm Tarihi*. trc. Abdülkerîm Özaydın. 11 Cilt. İstanbul: Bahar Yay., 1987.

- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay el-Hanbeli. 3 cilt. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Kanar, Mehmet, "Seyyid Yûsuf-ı Hemedânî'nin Tasavvufa İlişkin Bir Risalesi". *İstanbul Ün. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası* 10 (2008), 23-37. http://isamveri.org/pdfdrq/D00116/2007_10/2007_10_KANARM.pdf
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: TDV Yay., 1991.
- Köstendilli, Süleyman Şeyhî. *Lemaât-ı Nakşbend*. Ankara: Ankara Ün. DTCF Kütüphanesi, Yazma Eserler Muzaffer Ozak, 1/570.
- Kufralı, Kasım. "Gucduvânî". *İslâm Ansiklopedisi*. 4/820. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Tercümesi*. trc. Dilaver Gürer - Hayrettin Hayrullah Sofuoğlu. İstanbul: H Yay., 2017.
- Madelung, Wilfred. "Yûsuf al-Hamadani and the Naqşbandiyya". *Quderni di Studi Arabi*. 5 (1987-1988), 499-509.
- Mansurov, Fatkiddin - Badaruddîn, Faudzinaim Hj. "Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26, 07/12 (2011), 159-173. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257661>
- Medenî, Emîr Hüseyin, "Pejûheştî der Zindegî ve Endişehâ-yı İrfânî Ebu'l-Kâsım-ı Kürregânî" *Mütâlaât-ı İrfânî (Mecelle-i İlmî-Pejûheştî)*, 17 (1992), 176.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf b. Tâci'l-Ârifin b. Alî eş-Şâfiî. *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Süfiyye*. thk. Abdulhamîd Sâlih Hamdân. 1 cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye Yay., tsz.
- Nakşibendî, Necmeddin b. Muhammed. *Altın Silsile Hulâsatü'l-Mevâhib*. haz. İbrahim Tozlu. İstanbul: Semerkand Yay., 2005.
- Nebhânî, Yûsuf. *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Nevâî, Alî Şîr. *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*. haz. Kemal Eraslan. 1 cilt. Ankara: TDK Yay., 1996.
- Özköse, Kadîr - Şimşek, Halil İbrahim. *Altın Silsile'den Altın Halkalar*. Ankara: Nasihat Yay., 2009.
- Pürcevâdî, Nasrullâh. "Büstî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Riyâhî, Muhammed Emîn. *Hayât Nedir (Önsöz)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- Sâfi, Mevlânâ Alî b. Hüseyin. *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*. İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1279.
- Schimmel, Annemarie. *İslâm'ın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabcacı Yay., 2004.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *El-Ensâb*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. 1 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988.

- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Şattanûfî, Nüreddîn Alî b. Yûsuf (İbn Cehzam). *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr*. Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1304.
- Tâdifî, Muhammed b. Yahyâ. *Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdilkâdir*. Mısır: el-Matbaatü'l-Âmire el-Osmâniyye, 1303.
- Tosun, Necdet. "Yûsuf el-Hemedânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/12-13. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- *Bahâeddin Nakşebend*. İstanbul: İnsan Yay., 2002,
- Yazıcı, Tahsin. "Fârmedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/90. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Divan-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice. Ankara: TDV Yay. 1993.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Altın Silsile*. İstanbul: Erkam Yay., 1994.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvûd-Muhammed Naîm el-Araksûsî. 20 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Yay., 1985.
- *Târîhu'l-İslâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürîd. 35 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.